

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest

Opsade gradova u srednjem vijeku na hrvatskom povijesnom prostoru

Diplomski rad

Mentor: Prof. dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus

Diplomand: Igor Poljaković

Zagreb, lipanj 2013.

SADRŽAJ:

1. Uvod	2
2. Izvori i literatura	5
3. Obrana	7
3.1 Zidine	7
3.2 Stražarske dužnosti	8
4. Opsadne sprave	12
5. Ratni brodovi	21
6. Kako se napadalo	25
7. Opsade na hrvatskom povijesnom prostoru	29
7.1 Ljudevitov ustanak	29
7.2 Arapi opsjedaju Dubrovnik	31
7.3 Opsada Lastova	32
7.4 Normanska opsada Raba	33
7.5 Kolomanov dolazak na Jadran	34
7.6 Borbe za Zadar i Dalmaciju kroz 12. stoljeće	36
7.7 Vojvoda Relja	37
7.8 Dubrovnik i Nemanjići	38
7.9 Križarska opsada Zadra	40
7.10 Provala Tatara	44
7.11 Split i Trogir	47
7.12 Opsada kraljice Marije	49
7.13 Mladen II. opsjeda Trogir i Šibenik	51
7.13 Opsada Zadra	53
8. Zaključak	60
9. Bibliografija	61

1. Uvod

Od pojave prvih gradova, stanovnici su nastojeći zaštititi se od raznih napadača, izrađivali različite sustave obrane oko naselja. Ovisno o tehnološkom razvitku i dostupnosti materijala u okolici, to su mogle biti drvene ograde ili kameni bedemi uz brojne druge metode pojačavanja zaštite. Važno je naglasiti kako su gradovi i utvrde oko njih građeni na strateškim pozicijama, koje su bile lako branjive i blizu strateškim resursima (primjerice vodi), što bi im omogućilo dugotrajno pružanje otpora napadačkoj vojsci. Usporedno s time, razvijaju se i metode slamanja gradske obrane. Opsade gradova odavno su zabilježene u povijesnim izvorima, primjerice opsada Troje osvojene lukavstvom ili legendarnog osvajanja Jerihona pomoću čuvenih truba. Lukavstvo je i inače jedna od omiljenih taktika, u čemu su osobito umješni bili Bizantinci.

Dolazak Slavena na hrvatske povijesne prostore, također je povezan s opsadama zateknutih romanskih gradova. Najpoznatiji primjeri su opsade Sirmija, Soluna i Carigrada, od udruženih snaga Avara i Slavena. Prvi spomen nekog vladara s hrvatskih povijesnih prostora također je povezan s opsadnim ratovanjem. Tijekom ustanka protiv franačke vlasti, Ljudevit se sklonio u Sisak (nakon pada Sirmija, jedini značajniji grad na području donje Panonije), koji je uz pomoć graditelja, koje mu je poslao gradeški patrijarh Fortunat, dodatno utvrđen.

U diplomskom radu, s izuzetkom Ljudevitova Siska, bavit ću se dalmatinskim komunama u ranom i razvijenom srednjem vijeku, prvenstveno zbog dostupnosti većeg broja izvora u kojima se spominju njihove opsade. Situacija je ponešto drukčija za prostor srednjovjekovne Slavonije. Razvoj gradskih središta na području Slavonije započinje dolaskom Arpadovića na hrvatsko prijestolje, no tek nakon tatarske provale, na poticaj Bele IV., dolazi do njihovog jačeg utvrđivanja (gradnja kamenih utvrda). Isto tako, broj pisanih izvora o opsadama slavonskih gradova je zanemarivo mali, stoga će Slavonija (uglavnom) biti izostavljena iz ovog diplomskog rada.

Rad će biti podijeljen na dvije logičke cjeline. Prva poglavlja rada opisuju obrambene i napadačke strategije. Veći prostor dat je opisu izgleda i razvoja bacačkih sprava, od antike do razvijenog srednjeg vijeka, zbog njihovog iznimnog značaja, kako za napadače, tako i za branitelje opsjednutog grada. Drugi dio rada odnosi se na opise pojedinih opsada gradova na

hrvatskom povijesnom prostoru. Cilj ovog rada je osvrtna na dio hrvatske povijesti, koji je relativno zanemaren od domaće historiografije.

2. Izvori i literatura

Hrvatska historiografija je proučavanju opsada gradova u srednjem vijeku posvetila relativno malo pažnje. To nas ne treba čuditi, jer su izvori za kasnije, ranonovovjekovne, opsade gradova na hrvatskom povijesnom prostoru dostupniji i u boljoj mjeri očuvani. Podaci o opsadama mogu se naći u svim pregledima hrvatske srednjovjekovne povijesti, no domaća historiografija još uvijek čeka ozbiljniji rad na ovu temu. Ipak, pojedine povijesti dalmatinskih komuna donose nešto iscrpnije podatke. Najpoznatije su dvije opsade Zadra (križarska iz 1202. i mletačka iz 1345-1346.), o kojima se u historiografiji može najviše pronaći, zahvaljujući dobrom broju sačuvanih izvora, no i ostale dalmatinske komune su solidno obrađene.

Od svih izvora o opsadama na hrvatskom povijesnom prostoru u srednjem vijeku, jedan od najznačajnijih je *Opsada Zadra*¹ (Obsidio Iadrensis), zadarskog anonimna za kojeg se pretpostavlja da bi mogao biti klerik iz neke zadarske plemićke obitelji. Autor iznimno detaljno opisuje šesnaestomjesečnu opsadu. Iz njegovih opisa, može se dobiti uvid u način opsadnog ratovanja i vojne opreme koja se pri tom koristila (opsadne sprave, brodovi itd.). Također, dobro je opisano i stanje u opsjednutom gradu, npr. psihičko stanje građana u uvjetima oskudice izazvanih višemjesečnom blokadom grada.

Uz Zadar je vezan i raniji izvor objavljen pod imenom *Tri starofrancuske kronike o Zadru u godini 1202.*² Djelo se sastoji od 3 različite kronike: Geoffroya od Villehardouina, Roberta od Claria i Martina od Canala. Izvori donose vijesti o 4. križarskom ratu, od njihovog dogovora s Venecijom o transportu u Svetu zemlju, do osvajanja Zadra i odlaska put Carigrada. Izvori su osobito vrijedni jer donose viđenje iz triju različitih perspektiva, jednog visoko rangiranog plemića, siromašnog viteza te jednog „pristranog“ Mlečanina.

Jedan od najvažnijih izvora za hrvatsku srednjovjekovnu povijest općenito je kronika Tome Arhidakona – *Historia Salonitana*.³ Osim za proučavanje najranijih razdoblja hrvatske povijesti, donosi i vijesti iz svoga vremena, opisujući događaje kojima je sam svjedočio, a time i nekoliko opsada Splita – tatarske, trogirске, ugarske.

¹ *Opsada Zadra*, Rukopis Veljka Gortana priredili Branimir Glavačević i Vladimir Vratović, (Zagreb: HAZU, 2007.)

² *Tri starofrancuske kronike o Zadru u godini 1202*, preveo Petar Skok, urednik Nikola Majnarić, (Zagreb: JAZU 1951.)

³ Toma Arhidakon, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić, povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol, studija Toma Arhidakon i njegovo djelo Radoslav Katičić. (Split: Književnik krug, 2003.)

Od ostalih izvora treba spomenuti Vegecija koji je također važan kao izvor o strategiji izvođenja srednjovjekovnih opsada.⁴

Domaća literatura o opsadama gradova u srednjem vijeku je relativno rijetka. Većina radova o taktici stranog je podrijetla. U radu sam se služio knjigom *Medieval city under siege*, koja donosi brojne podatke iz nekoliko izvora bizantskih autora koji su se bavili opsadnom taktikom.⁵ Za poglavlje o brodovima od koristi mi je bila knjiga *Geography, technology, and war*, Johna H. Pryora.⁶ Od hrvatskih autora, najviše mi je poslužila knjiga Nade Klaić i Ive Petriciolia *Zadar u srednjem vijeku*, u kojoj je opsadno ratovanje poprilično obrađeno zbog postojanja kvalitetnih izvora o dvije velike opsade grada u srednjem vijeku.⁷ Za opsade Dubrovnika, najkorisniji mi se pokazao članak Vinka Foretića *Ugovor Dubrovnika sa srpskim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina*.⁸ Za jedinu (potencijalnu) srednjovjekovnu opsadu na panonskom prostoru koju sam obradio, koristio sam knjigu Hrvoja Gračanina *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*.⁹ Opsadne sprave dobro su obrađene u člancima iz časopisa *Vojna povijest*. Premda su popularno-znanstvenog karaktera, solidno obrađuju tehnološki aspekt opsadnog ratovanja.¹⁰

⁴ Vegecije, *Sažetak vojne vještine*, prev. Teodora Shek Brnardić, (Zagreb: Golden marketing, 2002.)

⁵ Ivy A. Corfis i Michael Wolfe ur., *The medieval city under siege* (Woodbridge: Boydell Press, 1995)

⁶ John H. Pryor, *Geography, technology and war* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988)

⁷ Nada Klaić, Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409*. (Zadar: Filozofski fakultet Zadar, 1976.)

⁸ Vinko Foretić, „Ugovor Dubrovnika sa srpskim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina“, u: V. Foretić, *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti*, (Split: Književni krug, 2001.)

⁹ Hrvoje Gračanin *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*, (Zagreb: Plejada, 2011)

¹⁰ Zvonko Trzun, „Što je bila artiljerija u antičko vrijeme“, *Vojna povijest* 22 (2013): 68-73; Zvonko Trzun, „Artiljerija srednjeg vijeka“, *Vojna povijest* 24 (2013): 68-73.

3. Obrana

Obrana dalmatinskih komuna mogla bi se podijeliti na tri segmenta. To su gradske zidine, stražarske dužnosti i opća vojna obveza punoljetnih muškaraca u slučaju napada na grad te na pomorski dio. O prva dva biti će riječi u ovom poglavlju, dok će o pomorskom nešto biti rečeno u poglavlju o brodovima.

3.1. Zidine

Glavna obrambena mjera dalmatinskih komuna bila je izgradnja gradskih zidina. One su braniteljima davale prednost pred napadačima, koji su kako bi osvojili grad morali imati veći broj vojnika i opsadne sprave i/ili brodove. Njihovoj izgradnji pridavao se poseban značaj, i one su praktički stalno građene, dograđivane i popravljane. Tako npr. u statutima Splita i Trogira stoji da svaki knez, tijekom svog mandata mora izgraditi određenu duljinu gradskih zidina.¹¹ Splitski knez svake godine deset koraka zidina, a trogirski deset pruta godišnje.¹² Zidine (bedemi) su nominalno bile u vlasništvu vrhovne vlasti (bizantske, mletačke ili kraljevske – u ovisnosti čiju su vlast tada komune priznavale), ali one u njihovu izgradnju ulažu samo po potrebi (u obnovu nakon rušenja ili u izgradnju prije neke konkretne opasnosti). Sredstva su se osiguravala i iz drugih izvora: od gradske komore, građana, preko njihovih legata, Crkve, itd. Organizirani su i javni radovi od strane komunalnih vlasti koja je određivala provjerene ljude za kontrolu izgradnje. Jedan od načina ubrzanja izgradnje zidina bila je i oslobađanje od poreza od strane kralja, a s vremenom su se razvile i institucije koje su skupljale sredstva i angažirale majstore i radnike za pojedine građevine.¹³

¹¹ *Statut grada Splita*, ur. Antun Cvitanić (Split: Književni krug, 1998), knj. V, gl. XVIII; *Statut grada Trogira*, (Split: Književni krug, 1988), knj. I, gl. XIX.; prema: Robert Skenderović, „Prilog proučavanju vojne organizacije dalmatinskih komuna u srednjem vijeku“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 38 (2000): 73.

¹² Isto, 73.

¹³ Irena Benyovsky Latin, „Izgradnja gradskih fortifikacija u Trogiru od 13. do 15. stoljeća“, *Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 28 (2010): 17-18.

Zidine, radi veće sigurnosti, nisu smjele imati prozore niti vrata, a bilo je zabranjeno graditi kuće uz same zidine kako pri opsadi ne bi mogle poslužiti neprijatelju kao zaklon.¹⁴ Kada se Trogir pobunio protiv Mladena II. Šubića, očekujući njegov napad, Trogirani su dali srušiti franjevački samostan izvan gradskih zidina kako ne bi mogao poslužiti kao zaklon napadačima.¹⁵ Također nije se smjelo strancima iznajmljivati kuće koje su se nalazile u blizini zidina.¹⁶

Izniman značaj u obrani komuna imale su privatne kule plemićkih rodova. Primjerice, u Trogiru tijekom 13. stoljeća svoje kule imaju obitelji Andreis, Vitturi, Lucio, Cega i Urso. One su bile kvadratičnog oblika, građene na približno jednakim udaljenostima, i jednom svojom stranom povezane s gradskim bedemima..¹⁷

U razvijenom i kasnom srednjem vijeku dalmatinske komune počinju graditi bedeme i oko svojih predgrađa. U vrijeme sukoba Splita s Trogirom 1243. god. splitsko predgrađe (novi dio grada prema Marjanu) bilo je ograđeno suhozidom koji Toma Arhiđakon naziva *maceria*. Upravo za to predgrađe, ban Dionizije i Trogirani vode žestoke borbe sa Splitsanima i na kraju ipak uspijevaju probiti suhozid i spaliti kuće unutar njega. Poučeni tim iskustvom, Splitsani krajem 13.st. započinju s izgradnjom bedema oko predgrađa.¹⁸ Dubrovčani su svoje predgrađe, sa sjeverne strane grada, počeli utvrđivati 1252. god., baš u vrijeme napada srpskog vladara Uroša II. Do tada su osnovu obrane Dubrovnika činile privatne kule.¹⁹

Zbog njihovog velikog značaja u obrani grada, Mlečani su često, nakon što bi zauzeli neku dalmatinsku komunu, rušili zidine kako bi je u slučaju njezinog odmetanja lakše opet osvojili. Tako su 1000. god. srušili zidine Lastova, nakon osvajanja Dubrovnika 1171. ruše carsku kulu i gradske zidine s morske strane, to isto čine i pri napuštanju Zadra 1203. (nakon što su ga za njih 1202. osvojili križari), i ponovno 1243., itd.²⁰

¹⁴ Skenderović, „Prilog proučavanju vojne organizacije“, 73.

¹⁵ Damir Karbić, „Šubići do gubitka nasljedne banske časti“, *Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 22 (2004): 20-21.

¹⁶ Skenderović, „Prilog proučavanju vojne organizacije“, 73.

¹⁷ Benyovsky Latin, „Izgradnja gradskih fortifikacija u Trogiru“, 22.

¹⁸ Grga Novak, *Povijest Splita* (Split: Matica Hrvatska, 1957), 503-504.

¹⁹ Vinko Foretić, „Ugovor Dubrovnika sa srpskim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina“ u *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti*, pr. Miljenko Foretić (Split: Književni krug Split, Matica Hrvatska Dubrovnik, 2001), 205.

²⁰ Skenderović, „Prilog proučavanju vojne organizacije“, 73.

3.2 Stražarske dužnosti

O sigurnosti grada i gradskih zidina brinula se gradska straža. Na stražarsku dužnost bili su obvezni svi vojno sposobni pučani, a u nekim komunama i distriktualci. U Splitu su to bili svi građani koji su navršili 18 godina, dok npr. u Lastovu svi muški stanovnici grada od 15 do 50 godina.²¹ U većini komuna straže su držane samo noću, dok su primjerice u Dubrovniku one držane i danju i noću. Ipak, najvažnije su bile noćne straže, i one su i u onim komunama koje su držale straže i danju i noću bile puno brojnije. Zapovjednik straže bio je uglavnom plemićkog roda, u Splitu je to mogao biti bilo koji Splitsanin s navršениh 30 godina kojeg izabere Veliko vijeće.²² Dužina mandata zapovjednika straže razlikovala se, također, od komune do komune. U Splitu je to bilo godinu dana za mjesečnu plaću od 30 solida, dok u Trogiru knez svaki mjesec bira dva zapovjednika noćne straže koji se nazivaju kapetanima. U svim komunama zapovjednik straže bio je dužan sa svojom družinom svake večeri obilaziti grad kako bi razmjestio straže i provjerio nalaze li se svi na svom mjestu i čuvaju li budno stražu. Posebno su se čuvale gradske zidine i gradska vrata, a straže su postavljane i u kule i utvrde unutar grada, koje su bile od strateške važnosti i čije bi zauzimanje od strane napadača ugrozilo grad.²³

Stražarske su dužnosti bile podijeljene prema mjestu stanovanja, tako da su građani stražarili na stražarskim mjestima koja su se nalazila u blizini njihovih domova. Unatoč tome što su za obavljanje svoje dužnosti bili plaćeni, građani je nisu rado obavljali, što se vidi iz brojnih sporova oko izvršavanja svojih stražarskih obveza.²⁴

Po izgledu tri ratnika iz scene Kristova uskrsnuća na luku portala trogirске katedrale dovršene oko 1250. god. možemo rekonstruirati kako su bili opremljeni pripadnici trogirске gradske straže (a vrlo vjerojatno su slično bili i u ostalim komunama) u 13.st., jer su majstori toga doba često za predloške uzimali motive iz njima bliske okoline.²⁵ Dakle, po prikazu s portala, imali su tzv. željezni šešir koji je između 12. i 15.st. bio u uporabi u cijeloj Europi. Takav tip kacige koristili su i pješaci i mornarički vojnici. U našim srednjovjekovnim izvorima naziva se *capello* ili *capellino*, a vjerojatno je preuzet od Bizantinaca za vrijeme

²¹ Skenderović, „Prilog proučavanju vojne organizacije“, 74.

²² Isto, 74.

²³ Isto, 76.

²⁴ Isto, 76-77.

²⁵ V. i T. Aralica, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća – dio prvi* (Zagreb: Znanje, 1996), 78.

križarskih ratova. Ovratnik i rukavi bili su izrađeni od pancirnog tkanja (gusto prepletenih željeznih alkica), a grudni oklop ili korača (*coraza, corazio*) bio je izrađen od željeznih pločica pravokutnog oblika prišivenih s vanjske strane nosive tkanine ili kože (za razliku od brigantina gdje su pločice s unutarnje strane). Ovakav tip oklopa bio je čest u Bizantskom Carstvu, dok je na Zapadu prevladavao oklop načinjen od pancirnog tkanja. U Trogir i ostale dalmatinske komune došao je za vrijeme bizantske vlasti nad njima. Mačevi su imali okrugle glave, blago zavinute krakove križnice i šire trokutasto sječivo s jednim žlijebom koji se pruža na 2/3 dužine. Ovakvi mačevi u Europi su bili najpopularniji između 1270. i 1340.god.²⁶

U slučaju napada na grad obrana je funkcionirala po sustavu opće vojne obveze. Dakle, svi punoljetni muškarci bili su se dužni odazvati. Nešto profesionalnih vojnika nalazilo se samo u kneževoj pratnji.²⁷ Radi toga je svaka kuća morala posjedovati određenu količinu oružja za čiju je nabavku troškove snosila sama obitelj. U Splitu je komuna nabavljala oružje, a građani su ga morali platiti, dok su u nekim komunama, primjerice Korčuli, građani bili dužni oružje sami pribaviti (svaka kuća bila je dužna imati jedan štit ili mali okrugli štit i jedan mač ili samostrijel sa strjelicama).²⁸ U Trogiru se u očekivanju napada na grad 1267. god. oružje dijelilo građanima prema strogo određenom rasporedu. Baliste (samostrijeli) su se davale provjerenim plemićima, članovima vijeća (njih dvanaestorica), a bili su raspoređeni uz gradske bedeme na strateški dobrim položajima. Najimućnije i najmoćnije obitelji bile su dakle raspoređene na dobro branjivim dijelovima, a i za ostalo stanovništvo se znalo na koje dijelove bedema se trebaju rasporediti u slučaju opasnosti.²⁹ Tako je vjerojatno bilo i u ostalim komunama. Glavno oružje u obrani dalmatinskih komuna bili su samostrijeli (*baliste, balestre*) i bacačke sprave. U nekim gradovima su bila organizirana natjecanja u gađanju samostrijelima, što je služilo boljem uvježbavanju u rukovanju istima.³⁰

Prilikom napada na grad svi bi se, dakle, povukli unutar zidina i rasporedili po bedemima po utvrđenom rasporedu, dodatno učvrstivši gradska vrata i postavivši bacačke sprave na najprikladnija mjesta (ako su ih imali). Tako raspoređeni čekali su napad, i kada bi se neprijatelj približio, zasuli bi ga svim raspoloživim sredstvima. To je ponekad bilo dovoljno, i neprijatelj bi se uvidjevši kako ne može osvojiti grad, nakon pustošenja okolnih

²⁶ V. i T. Aralica, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, 79-80.

²⁷ Skenderović, „Prilog proučavanju vojne organizacije“, 78.

²⁸ Isto, 79.

²⁹ Benyovsky Latin, „Izgradnja gradskih fortifikacija u Trogiru“, 22.

³⁰ Skenderović, „Prilog proučavanju vojne organizacije“, 78.

polja i nasada ili povukao ili zatražio pregovore. U nekim slučajevima branitelji su izlazili van zidina i zapodijevali bitke s napadačima ili uništavali njihove opsadne sprave. Kada je drugom polovicom 12.st. „vojvoda Relja“ opsjeo Split, Splićani su s dva odreda izašli izvan zidina i porazili njegovu vojsku, a njega ubili.³¹ Zadrani, prilikom mletačke opsade 1345./46. god., također izlaze van bedema napadajući mletačke bastide i uništavajući im bacačke sprave.³² Ovakvi postupci branitelja zabilježeni su u Vegecijevu *Sažetku vojne vještine* iz 4.st. pa se može zaključiti kako se obrambena taktika nije puno mijenjala od kasne antike pa kroz cijeli srednji vijek do pojave vatrenog oružja.³³ Još neke postupke opisane u Vegecijevom djelu primijenili su Zadrani 1345./46., a to je da su iskopali zaštitne jarke i podigli zemljane nasipe oko grada te na bedeme dodatno izgradili drvene kule kako ih ne bi nadvisile mletačke bastide.³⁴

U opsjednutom gradu među stanovništvom je vladao strah, pogotovo u Splitu prilikom tatarske opsade gdje su ugarske izbjeglice unijele paniku. Stanovništvo nesposobno za oružje obično je sa svećenicima molilo za Božju pomoć. Tako je npr. uspješna obrana Raba od Normana pripisana zagovoru sv. Kristofora, zapravo njegovoj relikviji (glavi) koju su građani postavili na kulu. Pri dugotrajnijoj opsadi, kao onoj Zadra iz 1345./46., uslijed blokade grada znalo je doći i do nestašice hrane.

³¹ *Historia Salonitana*, 107.

³² *Opsada Zadra*, passim

³³ Vegecije, *Sažetak vojne vještine*, 182-187.

³⁴ *Opsada Zadra*, passim

4. Opsadne sprave

Pri opsadi utvrda i utvrđenih gradova upotrebljavale su se raznovrsne opsadne sprave. Za svladavanje suhих ili vodenih prepreka građeni su različiti objekti, najčešće nasipi i mostovi. Nasipi (zemljani, drveni ili kameni) služili su za popunjavanje neravnina i lakše prilaznje postrojbi napadača do bedema utvrđenog grada. Ponekad su podizani i uz jako visoke gradske bedeme kako bi se s njih lakše probio zid ili otjerali branitelji, a posebno izrađeni nasipi, s ugrađenim hodnikom, služili su za prikriveno približavanje zidinama. Obični mostovi primjenjivali su se za prelaženje rovova, a pokretni za prebacivanje vojnika s pokretnih napadnih tornjeva na bedeme.³⁵

Za zaštitu vojnika pri približavanju zidinama koristili su se štitovi i kornjače. Štitovi su imali drveni ram obložen sirovom kožom radi zaštite od požara i strijela branitelja, a u kožnatoj oblozi ostavljeni su prorezi za promatranje i gađanje. Postojali su prijenosni štitovi (za 2 – 3 ratnika) i vučni, za veći broj ratnika. Katkad su štitovi korišteni i za zaštitu jurišnih ovnova i strijelaca u napadnim opsadnim tornjevima. Tada bi se od njih načinio krov. Kornjače su se izrađivale u obliku zatvorenih kontejnera na kotačima, s krovom i zidovima od dasaka i ispletenog granja obloženog kožom.³⁶

Napadni pokretni tornjevi su također služili za zaštitu vojnika pri prilaznju zidinama, ali i za njihovo nadvisivanje radi lakšeg gađanja protivnika. Bili su poznati već Asircima i Grcima, a najveći razvoj dosegli su u Makedonaca. Gradili su se od drveta, a zidovi su im se oblagali sirovom kožom. Znali su imati po nekoliko katova s balkonima i pokrivenim hodnicima. Na najnižem katu nalazili su se jurišni ovnovi i pričuve vode, a na gornjim katovima bacačke sprave. Napadni tornjevi imali su pokretne mostove koji su se, kada bi im se dovoljno približili, spuštali na bedeme. Veličina i visina ovisila im je od visine bedema koji su napadani.³⁷

Za penjanje na bedeme primjenjivane su još i razne vrste ljestava, opsadni kran i košara. Ljestve su izrađivane od kože, užadi i drveta, a njihova je uporaba najefikasnija bila noću ili kada bi branitelji već bili otjerani s bedema.

³⁵ Milivoje Nikolić, „Opsadna tehnika“, u *Vojna enciklopedija*, sv. 6 (Beograd, 1973.²), 420.

³⁶ Isto, 420.

³⁷ Isto, 420.

Opsadni kran izrađivan je tako što bi se na visoko postolje pričvrstio kratki, niski sanduk u kojem su se vojnici dizali do vrha bedema.

Košara je imala oblik đerma koji je omogućavao da se vojnici izdignu i spuste na same bedeme ili do njihove visine te iz košare gađaju branitelje.³⁸

Za probijanje ulaznih vrata, stvaranje rupa u zidu ili rušenje bedema koristile su se opsadne sprave poput jurišnog ovna, bušača zida, kuka za rušenje i bacačkih sprava. Jurišni ovan sastojao se od balvana na kojem je s prednje strane bila pričvršćena željezna kuka, koja je služila za izvlačenje kamenja iz zida. Postavljao se u kornjaču i s njim se udaralo o zid ili vrata. Zato se i nazivao ovan.³⁹ Bušač zida djelovao je slično kao i jurišni ovan. Imao je oštri željezni vrh kojim bi se vadilo kamenje iz zida kako bi se načinio otvor. Nije bio efikasan kao ovan ali je za rukovanje njime bilo potrebno manje ljudi i lakše se transportirao. Redovito je bio natkriven krovom.⁴⁰

Kuka za rušenje koristila se za lomljenje zubaca na vrhu zidina. Bila je načinjena od okvira s dugačkom motkom, na čijoj je jednoj strani bila dvoroga ili troroga kuka, a na drugoj užad kojom se vukla nakon što se prethodno zakačila za vrh bedema.⁴¹

Osobito važnu ulogu kod opsada utvrda i utvrđenih gradova imali su katapulti. Početak njihove uporabe nije moguće točnije odrediti, ali se po pronađenim ostacima da naslutiti da su bili korišteni još u ranoj Mezopotamiji. Najpouzdaniji i najpotpuniji podaci govore o korištenju bacačkih sprava na području Sredozemlja. Neki stari tekstovi govore kako su bacačke sprave dosegle visoku razinu sofisticiranosti u helenističkom razdoblju. Njihov razvoj nastavljen je u doba starog Rima, a u uporabi su se zadržale do kraja 15. stoljeća, stoljećima nakon pojave baruta na srednjovjekovnim bojištima. Zbog svoje drvene građe danas ne postoji niti jedan u potpunosti sačuvani primjerak toga oružja. Arheolozi su pronašli tek pokoji metalni dio.⁴²

O katapultima i balistama mnogo više možemo saznati iz pisanih izvora, iako oni katkad donose netočne podatke o izgledu i nazivima bacačkih sprava. Oružje, od kojeg je zapravo sve počelo, koje je utrlo put razvoju artiljerije i predstavljalo na neki način revoluciju ratovanja, pojavilo se na prijelazu iz 5. u 4. stoljeće prije Krista. Za to je zaslužan Dionizije Stariji, tiranin Sirakuze. Pripremajući se napasti Kartažane, zapravo njihovu koloniju Motju na Siciliji, a znajući kakvom snažnom vojskom oni raspolažu, Dionizije je prije bilo kakve

³⁸ Milivoje Nikolić, „Opsadna tehnika“, 420–421.

³⁹ Vegecije, 185.

⁴⁰ Milivoje Nikolić, „Opsadna tehnika“, 421.

⁴¹ Isto, 421.

⁴² Zvonko Trzun, „Što je bila artiljerija u antičko vrijeme“, *Vojna povijest* 22 (2013), 68.

akcije odlučio angažirati, privukavši ih velikim plaćama, najbolje inženjere, matematičare i zanatlije onoga vremena, zatraživši od njih da mu naprave nova oružja. Oni su to i učinili. Unaprijedili su ratne brodove, napadačke tornjeve za prebacivanje preko gradskih zidina, ali što je najbitnije, izumili su oružje koje je od Dionizijeve vojske načinilo nepobjedivu silu.⁴³

To je bio *gastraphetes* („trbušni luk“), rana inačica srednjovjekovnog samostrijela. Dok je običnom luku domet određivala snaga strijelca koji je jednom rukom potezao tetivu, kod *gastraphetes*a strijelac je čitavom svojom težinom zapinjao luk, čime se postizala puno veća početna brzina i domet strijele. Sada je ostao samo još jedan korak do konstruiranja rane inačice katapulta. Dionizijevi izumitelji jednostavno su povećali dimenzije luka, tako da ga više nije mogao zapinjati jedan čovjek već više njih. Takav luk sada je fiksiran na postolje, a za njegovo napinjanje upotrijebljeno je vitlo. On je sada mogao, umjesto običnih strijela, izbacivati koplja, više strijela odjednom, pa čak i kamenje. Novo je oružje, kako piše povjesničar Diodorus Siculus, nazvano katapult (u slobodnom prijevodu „probijač štitova“).⁴⁴

Izraz katapult koristio se za cijeli niz različitih oružja kojima je jedino zajedničko bilo to što su izbacivali projekte na suparničku vojsku. Heron Aleksandrijski, rimski matematičar iz 1. stoljeća, pisao je da je Dionizijev katapult bio već unaprijeđena inačica, dok je grčki autor Biton pisao o dvije inačice *gastraphetes*a koje da je navodno izumio Zopyros iz južne Italije krajem 5. stoljeća pr. Kr. Bilo kako bilo, sirakuški katapult pokazao se kao jedno od odlučujućih oružja u nadolazećem pohodu Dionizija Starijeg. Tijekom opsade Motje na Siciliji, sirakuški vojnici opremljeni katapultima, smrtonosnim su hitcima pogađali svoje protivnike na udaljenosti do 250 metara, daleko većoj nego što su kartaški branitelji mogli dobaciti strijele odapete iz običnih lukova. Nakon što su hitcima iz katapulta „počistili“ gradske zidine od branitelja, sirakuški pješaci su uz pomoć opsadnih tornjeva lako dovršili posao. Nakon zauzimanja Motje, Dionizijeva vojska nastavila je svoj pohod osvojivši niz gradova na Siciliji i južnoj Italiji, te se u nekoliko godina prometnula u najmoćniju od zapadnih grčkih kolonija (na otoku Visu zasnovali su koloniju Issu). Odlučujući čimbenik koji je pridonio uzdizanju Sirakuze bio je katapult (*gastraphetes* i njegove unaprijeđene inačice) koji je u bitkama koje su vodili donosio prevagu nad protivničkom vojskom.⁴⁵

Ubrzo nakon Dionizijeva pohoda, vijest o novom oružju proširila se Sredozemljem. Započela je svojevrсна utrka u naoružanju, jer su sve vojske antike razvijale veće i snažnije katapulte. Oko 375. god. pr. Kr. pojavio se oksibel („bacač munja“), veliki luk postavljen na

⁴³ Zvonko Trzun, „Što je bila artiljerija u antičko vrijeme“, 68.

⁴⁴ Isto, 69.

⁴⁵ Isto, 69-70.

masivno postolje koji je mogao izbacivati velike strijele, a neke njegove inačice i kamenje. U početku je bio namijenjen za uništavanje žive sile, ali ubrzo su se razvile snažnije inačice koje su bile u stanju uništiti protivnički zaklon na rastojanju od 350 metara. Najveći dokumentirani primjerak oksibela imao je luk od 4,5 metra i mogao je izbaciti kamenje od 20 kg. na udaljenost od preko 300 metara. Kombiniranjem dviju inačica oksibela dobivao se razarajući učinak. Dok su jedni izbacivali duge strijele koje su probijale štitove vojnika i uništavale živu silu, drugi su izbacivali kamenje koje je razaralo protivničke zaklone. Oko 335. god. pr. Kr. Atena i drugi grčki gradovi već organiziraju natjecanja u gađanju bacačkim spravama, i to posebno za gađane strijelama, a posebno kamenjem.⁴⁶

Kako je rasla potreba za sve većim i razornijim oružjem, konstruktori su uvidjeli ograničenja oružja temeljenog na principu fleksije (luka) jer su veću i razorniju snagu mogli dobiti samo povećavajući dimenzije, a takva su oružja postajala preglomazna i nepraktična za uporabu na bojištu. Rješenje su pronašli u novom fizikalnom principu – torziji (uvijanju). Oružja temeljena na ovom principu prvi puta su se pojavila oko 340 god. pr. Kr. Ona su imala torzijski sklop izrađen od nekog čvrstog i otpornog materijala, npr. debelo ispletenog konopa, dlaka iz konjskog repa, volovske žile, a postoje zapisi da se u teškim situacijama, osobito u opsjednutim gradovima, rabila i ljudska kosa. Ubrzo su iz uporabe u potpunosti istisnuta bacačka oružja temeljena na principu fleksije. Dva rana tipa oružja temeljenog na principu torzije bila su eutiton (za izbacivanje strijela) i palinton (za izbacivanje teškog kamenja). Oba ova oružja zadržala su se u uporabi i bila unaprjeđivanja od strane Grka i kasnije Rimljana. Neki modeli težili su i do nekoliko tona i bili u stanju izbaciti teška koplja do daljine od 400 metara.⁴⁷

Da bi projektili izbačeni iz katapulte bili precizni i mogli pogoditi više puta na isto mjesto, došlo je do njihove standardizacije. Dimenzije i težina kamenja su pažljivo provjeravane, a bili su angažirani i matematičari kako bi točno proračunali putanju projektila. Prvi koji je u svoju vojsku u potpunosti uveo masivne bacačke sprave bio makedonski kralj Filip II. Njegov nasljednik Aleksandar Makedonski u svom se pohodu također obilato služio bacačkim spravama. U opsadi Tira postavio je na vrh tornja lagane katapulte koji su strijelama desetkovali protivnika, a nešto niže teže koji su kamenjem razarali zidove. Nakon Aleksandra Makedonskog, satrapi i generali u međusobnim borbama služe se katapultima. U tom periodu i branitelji opsjednutih gradova počinju koristiti bacačke sprave i pomoću njih katkad uspijevaju odbiti napade. Do kraja helenističkog razdoblja dolazi do standardiziranja pravila

⁴⁶ Zvonko Trzun, „Što je bila artiljerija u antičko vrijeme“, 69-70.

⁴⁷ Isto, 70.

izgradnje bacačkih sprava. Rimljani preuzimaju bacačke sprave od Grka i daju im svoj naziv. Eutiton postaje katapult, dok palinton postaje balista. Do kraja prvog stoljeća oba oružja počinju se nazivati balistom, a njihov izgled ostaje isti kao u vrijeme grčke dominacije (veliki luk presječen u sredini, tako da je svaki krak bio posebno uglavljen u svoju oprugu).⁴⁸

Prva bacačka sprava koja je izgledala kao srednjovjekovni katapult pojavila se u 3. stoljeću i nazivala se onager. To je bila velika i teška sprava s jednim velikom krakom koji je na svome vrhu imao košaru u koju se stavljala kamena kugla. Radio je, također, na principu torzije tako što se drveni krak, koji je svojim donjim dijelom bio provučen kroz torzijski snop nategnuo konopcem uz pomoć vitla na dolje stvarajući tako napetost u torzijskom sklopu. Tada bi se konop otpustio i krak bi naglo poletio na gore izbacujući kamenu kuglu iz košare na vrhu. Krak bi se zatim zaustavio na jastuku napunjenom slamom postavljenom na prednjem dijelu sprave. Unatoč amortizaciji, čitava sprava bi pri udaru poskočila, pa je vjerojatno zato i dobila naziv onager, prema vrsti divljeg magarca. Prednost onagera u odnosu na baliste bila je u jednostavnosti njegove izrade i nižoj cijeni, a pokazao se izvrsnim i u napadačkom i obrambenom djelovanju. Još jedna prednost u odnosu na balistu bila je i ta što je izbacivao projektele u velikom luku kojim je prebacivao zidine i zaklone protivnika, dok su baliste gađale položenim putanjama. Zbog toga su onageri bili posebno omiljeni braniteljima utvrda jer su mogli izbacivati projektele preko zidina na napadače. Njihov nedostatak bila je velika masa koja je mogla iznositi i do 6 tona, zbog koje su bili gotovo nepokretni, a bili su manje precizni i manjeg dometa od balista. Zbog toga su njihove posade bile izložene napadima neprijatelja. Tako su, npr. za vrijeme druge bitke kod Bedriacuma (Cremone), vojnici Vitelijeve XV. legije previše približili onager protivničkoj vojsci te je njihova posada bila svladana a onageri onesposobljeni što je dovelo do poraza.⁴⁹

Razvoj bacačkih sprava nastavljen je i u narednim stoljećima. Njihove posade postizale su sve veću preciznost tako da su mogle pogađati isto mjesto više puta zaredom. Bili su u stanju naciljati neko mjesto preko dana, a onda ga precizno pogoditi i tijekom noći. Tekstovi iz 4. stoljeća govore o zapaljivim strijelama, tzv. maleolima (lat. *malleolus* – mali čekić) ispunjenim piljevinom, na koje bi se naljepila smola koja se nakon odapinjana rasplamsavala stvarajući bukteći plamen. One su se koristile za uništavanje gorivih zaklona, te

⁴⁸ Zvonko Trzun, „Što je bila artiljerija u antičko vrijeme“, 70-71.

⁴⁹ Isto, 73.

opsadnih strojeva zaštićenih kožom. Postojale su i tzv. karobaliste (lat. *carroballiste*), baliste koje su se postavljale na kola koja su vukle mazge, i tako dobivale na pokretljivosti.⁵⁰

Baliste i onageri vremenom su postale sastavni dio naoružanja rimskih legija i pretorijanaca, a bile su osobito bitan dio naoružanja izoliranih postrojbi na granicama carstva koje nisu mogle računati na brz dolazak pojačanja. Ratni brodovi su također sve češće opremani bacačkim spravama. Propašću Zapadnog Rimskog Carstva, na prijelazu iz antike u srednji vijek, i dolaskom germanskih naroda, došlo je do zastoja u razvoju bacačkih sprava dok je na Istoku, u Bizantu, antička baština sačuvana. Neki povjesničari se ne slažu u potpunosti s time da je vještina izrade bacačkih sprava zaboravljena, već da je bila riječ o nedostatku novca za plaćanje inženjera koji bi konstruirali iste. Bilo kako bilo, u ranom srednjem vijeku na Zapadu je ipak došlo do tehničkog koraka unatrag, barem kada su bacačke sprave u pitanju. Dok su Rimljani gotovo do savršenstva razvili od Grka naslijeđenu tehniku u izradi svojih onagera i balista zasnovanih na torzijskom principu, na srednjovjekovnim bojištima pojavljuju se bacačke sprave zasnovane na principu fleksije. Pored velikog samostrijela (grč. *gastrophetes*) pojavljuje se i njegova veća inačica oksibel, sada preimenovana u espringald ili springald. Espringald je mogao izbacivati velika željezna koplja na udaljenost od 150 metara i bio je namijenjen prvenstveno za uništavanje žive sile.⁵¹

Prvo oružje koje je bilo sposobno uništiti neprijateljske zaklone i tako poslužiti u opsadama gradova u ranom srednjem vijeku bilo je mangonel. Mangonel je, zapravo, bio srednjovjekovni nasljednik onagera. Kao i kod antičkih, tako je i u srednjovjekovnih kroničara vladala zbrka oko naziva bacačkih sprava. Antički kroničari svakovrsna oružja nazivali su balistama i katapultima, dok su srednjovjekovni pod mangonelima podrazumijevali inačice onagera, ali i trebušeta koji se kasnije pojavio, bilo onoga pokretanog ljudskom snagom ili onoga kod kojeg je korišten protuuteg. Mangonel se, dakle, sastojao od dugačke drvene poluge na čijem se kraju nalazila kožnata ili pletena vreća, a nešto kasnije drvena košara, u koju se stavljao kamen manje težine. Poluga se uglavljivala u torzijski sklop koji je uglavnom bio izrađen od životinjske dlake, za razliku od onoga u grčko i rimsko doba koji je bio izrađen od životinjskih žila. Tako uglavljena poluga se povlačila unatrag i naglo puštala kako bi se oslobodila, u torzijskom sklopu, nagomilana energija koja bi izbacila polugu u prvobitni vertikalni položaj, a iz vreće ili košare na njezinom vrhu izletio bi kameni projektil. Poluga se zaustavljala na poprečno ugrađenoj gredi. Ciljanje je vršeno tako što bi se

⁵⁰ Zvonko Trzun, „Što je bila artiljerija u antičko vrijeme“, 73.; O bacačkim spravama u kasnoj antici vidi još i u: Ivy A. Corfis i Michael Wolfe ur., *The medieval city under siege*, 130-173.

⁵¹ Zvonko Trzun, „Artiljerija srednjega vijeka“, *Vojna povijest* 24 (2013), 68-69.

podešavao trenutak kada će se pračka s kožnatom ili pletenom košarom otkvačiti od poluge i izbaciti projektil, a kod mangonela s fiksnom drvenom košarom tako što bi se na poprečnu gredu koja zaustavlja polugu umetali dodaci koji bi regulirali daljinu izbacivanja kamenog projektila. Mangoneli su postizali domet od nekoliko stotina metara i pokazali su se uspješnim u borbi protiv neprijateljskog ljudstva i uništavanju zaklona izrađenih od slabijih materijala, kakvih je u ranom srednjem vijeku bilo dosta. Zbog svoje male mase često su postavljeni na bedeme i služili za obranu utvrda, dok su im napadači dodavali kotače i tako povećavali pokretljivost. Da bi vojnici koji su opsluživali mangonel bili sigurni od neprijateljskih strijelaca on je morao imati domet veći od 180 metara, koliki je otprilike bio domet strijele odapete iz dugog luka.⁵²

Najmoćnije oružje srednjeg vijeka do pojave baruta bio je trebušet. Ideja za izradu ovoga moćnog oružja došla je od antičke pračke pričvršćene za štap. Bilo je potrebno samo povećati dimenzije. Trebušeti su izgledali poput velikih klackalica oslonjenih na dva noseća elementa u obliku slova A spojenih slobodno rotirajućom gredom na koju je bila oslonjena drvena poluga čiji su krakovi visjeli naprijed i natrag. Poluga je bila oslonjena na rotirajuću gredu tako da joj je jedan krak bio duži, a drugi kraći u odnosu 1:3. Na kraju dužega kraka bila je pričvršćena kožna vreća u koju se stavlja kameni projektil, dok su na drugi, kraći krak, bili pričvršćeni konopci koji su povlačili vojnici koji su opsluživali trebušet. Kada bi vojnici otkvačili zategnute konopce kameni projektil bio bi izbačen. Prve primjerke trebušeta opsluživalo je dvoje ili troje vojnika, dok su kasnije inačice dostizale dimenzije koje je trebalo opsluživati 20, a neke čak i do 100 vojnika. Najveći primjerci mogli su izbaciti kamenje težine od 60 kg na udaljenost od preko 100 metara. Trebušeti su bili vrlo jednostavni i bilo ih je lakše održavati od mangonela. Pojavljuju se u 6. stoljeću na području Bizanta. Car Mauricije opisuje ih kao „baliste koje se okreću u oba pravca“.⁵³ U „Čudima svetog Dimitrija“ iz 597 god. vrlo su precizno opisani trebušeti koje je koristila avarsko-slavenska vojska u opsadi Soluna.⁵⁴

Na Zapadu se pojavljuju u 9. stoljeću kada francuski kralj Karlo II. Ćelavi, zadivljen ovim oružjem, angažira bizantske inženjere za njihovu izradu kako bi mu pomogli u obrani Angera od Vikinga 873. god. Nekoliko godina kasnije, francuski redovnik iz opatije Abbon de Saint-Germain-des-Pres u svojoj pjesmi *Ratovi grada Pariza* u kojoj opisuje opsadu Pariza

⁵² Zvonko Trzun, „Artiljerija srednjega vijeka“, 69-70.

⁵³ Isto, 71.

⁵⁴ Isto, 71.

od strane Vikinga iz 885. – 886. god., spominje trebušete koje su oni koristili.⁵⁵ Vikinzi su trebušete, najvjerojatnije, upoznali preko Bizantinaca i Arapa s kojima su tijekom svojih pohoda dolazili u kontakt. U kratkom vremenu ovo se novo oružje proširilo Europom i ubrzo je unaprijeđeno, tako da su se umjesto da vojnici povlače konopce i natežu polugu, počeli koristiti protuutezi. Prvi zapis o trebušetu koji je funkcionirao na principu protuteže dolazi nam od muslimanskog učenjaka Mardi al Tarsusija. On je 1187. zapisao da su „trebušeti strojevi izmišljeni od nevjerničkih vragova“. Trebušeti s protuutezima bili su jednostavniji za korištenje i precizniji jer se kod trebušeta kod kojih su vojnici morali zatezati konopce događalo da se posada brzo umarala, a hitci su uslijed toga postajali sve neprecizniji. U svom dijelu sa kraja 13. stoljeća *De Regimine principum*, Aegidius Romanus (Egidio Colonna) spominje četiri vrste trebušeta koje su istodobno postojale. To su: trakcijski trebušet (zatezanje konopca ljudskom snagom), trebušet s protuutegom fiksno pričvršćenim na kraćem kraku poluge, trebušet s kombinacijom fiksnog i ovješnog protuutega, te inačicu koja se ispostavila najefikasnijom – trebušet s utegom ovješnim na kraći krak koji kod otpuštanja kuke pada dajući najveću kutnu brzinu glavne poluge. Tijekom 13. stoljeća korišteni su na području cijele Zapadne Europe (Engleska, Francuska, Njemačka), a do početka 14. stoljeća stigli su i do Dalmacije. U Dubrovniku su se nazivali „velikim strojevima“ za razliku od trakcijskih trebušeta koji su se nazivali „malim strojevima“.⁵⁶

Brzina širenja ovih strojeva bila je ograničena ekonomskom moći pojedinih država jer je njihova izgradnja iziskivala znatna financijska sredstva. Trebalo je pronaći i dopremiti pravi materijal, a još su više koštali graditelji koji su znali izgraditi ovakve strojeve, a također, skupa je bila i proizvodnja i transport isklesanih kamenih kugli unificiranih po veličini i težini kako bi ciljanje bilo što preciznije. Koliko je ovo oružje bilo značajno, možda najbolje pokazuje praksa njihova imenovanja. Prilikom opsade Akre 1191. god., Rikard Lavljeg Srca dao je izraditi dva velika trebušeta i nazvao ih „Božji katapult“ i „Loš susjed“. Zahvaljujući njima križari su probili zidine Akre i uspješno zauzeli grad.⁵⁷ Engleski kralj Edvard I. Dugonogi je za vrijeme opsade zamka Stirling 1304. god. dao izraditi trebušet ogromnih dimenzija za čiju je izgradnju trebalo 3 mjeseca. Nazvao ga je „Ratni vuk“. Ovaj je bio u stanju izbacivati gromade od 150 kg vrhunskom preciznošću, tako da je jedan jedini pogodak srušio gotovo cijeli prednji zid zamka⁵⁸.

⁵⁵ Zvonko Trzun, „Artiljerija srednjega vijeka“, 71-72.

⁵⁶ Isto

⁵⁷ Isto, 72.

⁵⁸ Isto

Do sredine 14 stoljeća teški trebušeti bili su dovoljno snažni da oštete ili unište i najčvršće utvrde, a osim toga, velik je bio psihološki efekt na branitelje opsjednutog grada kada bi teški kameni projektili padali preko zidina po krovovima kuća sijući tako paniku među stanovništvom. Osim standardnih kamenih, često su se koristili i zapaljivi projektili, osinja gnijezda, pa su se čak izbacivale lešine životinja, tijela zarobljenika ili njihove odrubljene glave ili ljudski i životinjski izmet. Tako bi se osim panike i straha u opsjednutom gradu izazivala epidemija koja bi desetkovala stanovništvo te bi se grad bio prisiljen predati. Prilikom opsade Carolsteina, princ Coribut zapovjedio je da se na opkoljeni grad bace tijela ubijenih vojnika pomiješana sa 2000 tovara ljudskog i životinjskog izmeta, uslijed čega je velik dio stanovništva Carolsteina obolio od brzo šireće zaraze. Međutim, zahvaljujući tamošnjem vještom ljekarniku zaraza je zaustavljena i grad se uspio održati.⁵⁹

Opsadne sprave koristile su se i prilikom opsada gradova na hrvatskom povijesnom prostoru koje su opisane u poglavlju o opsadama. Neki izvori spominju ih skupnim nazivom ratni ili bojni strojevi ili sprave (*Historia Salonitana, Miracula sancti Cristofori*), dok su u nekim navedena njihova imena. Primjerice u kronici Geoffroya od Villehardouina poimence se spominju kamenobacači (vjerojatno mangoneli jer u starofrancuskom tekstu piše *mangoniax*) i katapult.⁶⁰ Također, spominju se bušači zidova koji su odigrali možda i presudnu ulogu u križarskom osvajanju Zadra 1202., jer se, nakon što su postavljeni, Zadar predao.⁶¹ U istoj kronici spominju se i ljestve postavljene na lađe za prebacivanje na bedeme. Najviše vrsta opsadnih sprava nalazimo u izvoru *Obsidio Iadrensis*. U njemu se spominju: baliste, trebušeti, springaldi, opsadne ljestve i pokretni mostovi (postavljeni na lađe i na opsadne tornjeve). Tu nalazimo i velike opsadne protu-utvrde koje su Talijani i Langobardi nazivali bastide, a Dalmatinci i Hrvati stikati. Bile su izgrađene od drveta i imale po nekoliko katova na kojima su bile postavljene razne bacačke sprave i smještena vojska. O njihovoj veličini govori podatak o 16000 mletačkih vojnika smještenih u njoj. Može se pretpostaviti da se iza naziva ratni ili bojni strojevi, osim bacačkih, kriju i neke od gore opisanih opsadnih sprava.⁶²

⁵⁹ Zvonko Trzun, „Artiljerija srednjega vijeka“, 73-74.

⁶⁰ *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.*, 91.

⁶¹ Isto, 97.

⁶² *Opsada Zadra*, 156.

5. Ratni brodovi

U opsadama gradova svoju ulogu imali su i brodovi. Njihova je zadaća bila prevesti trupe i ratnu opremu do grada koji se trebao napasti, blokirati ga s morske strane i gađati ga iz svojih bacačkih sprava. Brodovi su imali važnu ulogu i u obrani. Kad bi saznali da neprijateljsko brodovlje ide ka njima, komune bi slale svoje flote njima ususret i dolazilo bi do pomorskih okršaja. Tako Zadrani tijekom 12. st. vode brojne pomorske bitke s mletačkim brodovljem (1190. odnijeli su pobjedu kod rta Treni)⁶³, Dubrovčani 1184. pobjeđuju flotu zahumskoga kneza Miroslava kod Poljica⁶⁴, a 1243. sukobljavaju se splitsko i trogirsko brodovlje.⁶⁵ U svim tim sukobima koristile su se razne vrste brodova.

Glavni ratni brod bizantske flote u 9. st. bio je dromon. Imao je dvije palube, dva reda od po 25 vesala na svakom boku, bio je dug do 50, širok 7, a visok oko 5 metara. Naoružanje mu se sastojalo od raznih vrsta bacačkih sprava, a posebnost mu je bila uporaba sifona (metalne cijevi) za bacanje „grčke vatre” (smjesa smole, petroleja, sumpora i salitre koja je gorjela i na vodi). Na sredini palube znali su imati i drvene kule – *ksylokastrone* s kojih bi vojnici na neprijatelja bacali kamenje, komade oštrog željeza i vatru. Posada je brojala 200 i više članova.⁶⁶

Bizantska flota koja je 866. došla u pomoć Dubrovniku, kojeg su opsjedali Arapi, bila je sastavljena od 100 *helandija*.⁶⁷ To su bili brzi brodovi s dva reda vesala na svakom boku. Postojale su dvije inačice – helandij panfila sa 120 – 150 i helandij uzioka sa 108 članova posade.⁶⁸

Arapi prije 14. st. nisu imali neke svoje specifične brodove, već su preuzimali tehniku izgradnje, i same brodove od pokorenih naroda s obala Sredozemlja. Njihovi brodovi nisu se

⁶³ Grga Novak, *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća I.*, (Split: Marjan tisak, 2004²), 149.

⁶⁴ Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.* (Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1980), 45.

⁶⁵ *Historia Salonitana*, 283.

⁶⁶ Petar Mardešić, „Razvoj ratnih brodova“, u: *Pomorska enciklopedija*, sv. 1. (Zagreb: 1972), 481.

⁶⁷ Josip Lučić, *Dubrovačke teme* (Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1991), 13-14.

⁶⁸ Grga Novak, *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća I.*, 131.

previše razlikovali od tadašnjih bizantskih, što se vidi po arabiziranim grčkim imenima, npr. *adrumunum* (dromon), *shalandi* (helandij), itd.⁶⁹

Južnoitalski Normani svoje su brodove, također, gradili po uzoru na bizantske s nekim specifičnostima, koje su dodavali po uzoru na svoje *drakare*, koje su koristili u staroj postojbini na sjeveru.⁷⁰

Od 1100. do 1500. brodovi namijenjeni isključivo za ratne svrhe bili su relativno rijetki. Više su se zahtijevali brodovi za transport trupa i opreme, a trgovački brodovi mogli su se, po potrebi, brzo preurediti u ratne.⁷¹ Prilikom napada južnoitalskih Normana na Krk i Drač 1079/80., Dubrovnik i drugi dalmatinski gradovi sudjeluju sa svojim brodovima u transportu postrojbi.⁷² Mletačka flota koja je 1202. prevozila križare do Zadra, imala je u svom sastavu razne vrste transportnih brodova, proizvedenih u njihovom moćnom Arsenalu, osnovanom 1104. god.⁷³ Najčešće korišteni ratni brodovi na Sredozemlju od 12. do 14. st. bile su razne vrste galija: liburne, trijere ili trireme i srednjovjekovne galije.

Liburne su bile rimske galije koje su dobile ime po narodu Liburna, koji je živio na istočnoj obali Jadrana od Raše do Krke. Nisu imale više od dva reda vesala, a najveća prednost im je bila izrazita brzina i okretnost. Glavno oružje im je bio kljun kojim bi se zabijale u protivničke brodove. Imale su i velike kuke, kojima bi se zakvačile za neprijateljski brod i privukle ga sebi, a mogle su biti naoružane i različitim bacačkim spravama.⁷⁴

Rimska trirema bila je identična grčkoj i kartaškoj trijeri. Prosječna dužina bila joj je 42, a širina oko 6 metara. Imala je 170 veslača raspoređenih u tri reda po visini broda, po čemu je i dobila ime (lat. tres=tri i remus=veslo), glavni jarbol na sredini i manji kosi na pramcu, oba s križnim jedrima, te kljun za probijanje neprijateljskih brodova na pramcu.⁷⁵

U 10. st. na zapadnom Sredozemlju, od bizantskog dromona, razvile su se srednjovjekovne galije, koje su postupno zamjenjivale druge tipove brodova. Bile su duge oko 40, široke oko 5 i visoke oko 2,5 metra⁷⁶.

⁶⁹ John H. Pryor, *Geography, technology and war*, 62.

⁷⁰ Grga Novak, *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća I*, 133-134.

⁷¹ Maurice Keen, ur., *Medieval Warfare* (Oxford: Oxford University Press: 1999), 234.

⁷² *Documenta historiae chroaticae periodum antiquum*, Zagrabiae 1877. (dok. 225), 458.

⁷³ Maurice Keen, ur., *Medieval Warfare*, 235.

⁷⁴ Petar Mardešić, „Razvoj ratnih brodova“, 481.

⁷⁵ Isto, 480.

⁷⁶ Isto, 480.

Mlečani se pri opsadi Zadra 1345./46. koriste i posebnom vrstom brodova, moglo bi se reći plovećim opsadnim spravama. To su bili mantovanski brodovi ravne palube ili *marani*. Na njima su se nalazili visoki tornjevi na kojima su bile postavljene bacačke sprave, a bili su opremljeni i opsadnim mostovima. Bilo ih je preko 50. Pri istoj opsadi, Mlečani se služe još i splavom, kojeg nazivaju *madia* ili *catra*. On na sebi ima drvenu kulu iz koje se pruža dugi opsadni most. Također, posebno uređuju galije, pojačavaju ih, i dodatno zaštićuju drvenim pločama, prilagodivši ih tako za zadaće pri opsadi.⁷⁷

Svaka dalmatinska komuna, ovisno o svojoj trenutačnoj ekonomskoj moći i političkom položaju, imala je jedan ili više ratnih brodova. Oni su se uglavnom koristili za borbu s gusarima, susjednim komunama ili u slučaju opsade. Nekad su to bili obični trgovački brodovi koji su se u slučaju potrebe naoružali i koristili u ratne svrhe. Dubrovnik već tijekom 9. st. raspolaže znatnim brojem brodova s kojima prevozi Zahumljane, Hrvate i druge Slavene u napad na Bari.⁷⁸ I u 12. st. Dubrovnik raspolaže snažnim brodovljem kada uspijeva poraziti flotu zahumskoga kneza Miroslava sačinjenu od 13 brodova, i kasnije još pomoći Korčulanima protiv brodovlja Sracimira Konstantina, brata raškog vladara Stefana Nemanje i zahumskog kneza Miroslava.⁷⁹ U srpskoj i dubrovačkoj floti vjerojatno je bilo liburna i trijera, a možda i pokoji bizantski dromon ili helandij. Glavninu srpske flote vjerojatno su činili brodovi gornjodalmatinskih gradova, koje je pokorio Stefan Nemanja. U sukobu splitskog i trogirskog brodovlja 1243., Split sudjeluje s „velikim mnoštvom” brodova, među kojima se nalaze liburne i jedna trijera, dok Trogirani raspolažu jednom velikom trijerom, dvije liburne i jednom velikom zadarskom lađom. U ovom sukobu iskazalo se glavno oružje liburne, kada se jedna splitska svojim kljunom zabila u trogirsku liburnu.⁸⁰ Tijekom 12. st. Zadar raspolaže s ratnom mornaricom koja je sposobna nekoliko puta poraziti mletačku flotu (npr. kod rta Treni 1190. god.).⁸¹ Međutim, kako Zadar od 12. do 15. st. uglavnom priznaje mletačku vlast, ona mu zabranjuje držati ratne brodove i prilikom opsade od strane Mlečana 1345./46., Zadar raspolaže s dvije galije (jednom s 50, drugom s 80 vesala), naoružanim manjim barkama i *lembima* (čamci koji su se koristili za prijevoz robe s otoka u grad). Iako s malo brodova, Zadranici zapodijevaju više pomorskih okršaja s daleko nadmoćnijim neprijateljem. Tako jednom prilikom napadaju dubrovački brzi brod (Dubrovnik je kao i neke druge komune tada priznavao mletačku vlast i morao je vojno pomagati) te ga uspijevaju zarobiti. Isto tako uz

⁷⁷ *Opsada Zadra, passim*

⁷⁸ DAI, 24 (Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb: Školska knjiga, 1972)

⁷⁹ Josip Lučić, *Dubrovačke teme*, 42-43.

⁸⁰ *Historia Salonitana*, 283-286.

⁸¹ Grga Novak, *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća I.*, 157.

pomoć svoje galije, na kojoj su izgradili posebna borilišta za vojnike, i uz pomoć lanca, kojeg su za tu priliku posebno načinili od okovanih greda, uspijevaju zarobiti jedan mletački maran.⁸²

⁸² Nada Klaić, Ivo Petricoli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409*, 486.

6. Kako se napadalo

Opsadnu taktiku napadača zapisao je u još u 4. stoljeću Vegecije, i ona se kao takva nije puno mijenjala kroz cijeli srednji vijek, sve do pojave vatrenog oružja. Bizantinci su je, kao sljedbenici Rimskog Carstva i njegove baštine, također koristili, uz neke svoje dorade. Od njih su je preuzeli i Arapi, a na Zapad je, iako nije bila potpuno zaboravljena ni u ranom srednjem vijeku, ponovno došla preko križara koji su se s njom susreli prilikom svojih pohoda na Svetu zemlju.⁸³ Bizantsku taktiku dobro je opisao Nicefor Ouranos, guverner Antiohije od 999.-1010. god., u svom djelu *Taktika* koje je nastalo na osnovu njegovih iskustava u borbama protiv muslimana u sjevernoj Siriji. O bizantskoj opsadnoj taktici piše i Kekavmenos 1075., a također i nepoznati autor *Heroj Bizanta*, koji tvrdi kako je svoje djelo sastavio po tekstu Grka Apolodora iz 100. god.⁸⁴ I Vegecije, i svi navedeni autori, gotovo identično govore o opsadnoj taktici.

Opsadne operacije započinjale bi uništavanjem polja, koja su opsjedanom gradu služila kao izvor hrane i blokadom prilaza istom, kako u njega ne bi mogla stići bilo kakva pojačanja ili namirnice. Kada bi stigli pred utvrđeni grad, podigli bi logor na udaljenosti van dometa bacačkih sprava branitelja. Dodatno bi ga osigurali opkopom i drvenim ogradama. Zatim bi pripremili opsadne sprave, posebno, Bizantincima omiljene, kornjače, jurišne ovnove i bacačke sprave. Prije napada ponudili bi braniteljima uvjete i zatražili predaju grada. Ako bi ovi to odbili, napad je mogao početi.⁸⁵

Iz bacačkih sprava gađalo se po neprijateljskim vojnicima (ako bacačke sprave nisu bile dovoljno snažne da unište bedeme) na bedemima i u unutrašnjosti grada, a pomoću kornjača, u kojima se nalazilo 15-20 ljudi, prilazilo se na pedesetak metara od zidina. Tada su vojnici izlazili iz njih na smjenu. Dok su se jedni borili, drugi su uzimali predah unutar kornjača. Također pomoću kornjača, zidinama prilaze i vojnici opremljeni alatom za potkopavanje, koje je bilo omiljena bizantska tehnika za rušenje bedema, iako su za isto koristili i jurišne ovnove.⁸⁶ Potkopavanje se izvodilo na način da bi se ispod bedema iskopao

⁸³ Enrico Cravetto ur., *Povijest 6 – Rani i razvijeni srednji vijek* (Zagreb: EPH, 2007), 353.

⁸⁴ Ivy A. Corfis i Michael Wolfe ur., *The medieval city under siege*, 124.

⁸⁵ Isto, 127.

⁸⁶ Isto, 128.

tunel u koji se zatim stavljalo suho drvo i granje za potpalu, a bedem podupirao drvenim gredama kako se ne bi urušio na vojnike. Kada su vojnici bili spremni, potpalila se vatra koja uništava drvene potpornje. Tada se bedem naglo urušavao, stvarajući rupu u zidinama, kroz koju su onda napadači prodirali u grad.⁸⁷

Isto su činili i križari, s time da je za njih specifična masovna uporaba opsadnih sprava, naročito bacačkih, i to posebno tijekom Trećeg križarskog rata (npr. pri opsadi Akre)⁸⁸. Pri opsadi Zadra imaju preko 300 bacačkih sprava, a koriste se i drugim opsadnim spravama, kao što je bušač zida, koji je i natjerao Zadrane na predaju.⁸⁹

Raška vojska Stefana Nemanje se pri opsadi Dubrovnika zasigurno koristila bizantskom taktikom, i najvjerojatnije, baš pomoću omiljene bizantske tehnike- potkopavanja, uspjela prodrijeti u grad.⁹⁰

Opsjedajući Zadar, Mlečani se također masovno služe bacačkim i ostalim opsadnim spravama, ali kao izrazito pomorska sila i velikim brojem različitih brodova, od onih za transport trupa i blokadu grada do posebno konstruiranih plovećih opsadnih sprava. Poslužili su se također i tehnikom potkopavanja, kako pri napadu na sam grad, tako i u napadu na utvrdi sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu. Kao što je već spomenuto, Mlečani grade velike opsadne protu-utvrde, tzv. *bastide* ili *stikate* u koje smještaju vojsku i s kojih tuku grad velikim brojem različitih bacačkih sprava, od običnih samostrela do springalda i trebušeta.⁹¹

Omiljeno sredstvo Bizantinaca ipak je bilo lukavstvo i uvijek su se njime rado služili pokušavajući zauzeti grad radije putem trika i smicalice, nego opsadnim spravama. Tako su se jednom prilikom, glumeći trgovce, zaputili u grad s mulama natovarenim žitom. Zapovjednik obrane grada ih je pustio u grad ništa ne sluteći. Čim su ušli, bizantski ratnici preobučeni u trgovce, zgrabili su iznenađenog zapovjednika, a grad se nakon toga predao.⁹² Ova taktika nikome nije bila strana. Njome se poslužila i ugarsko-hrvatska kraljica Marija, kada je 1261. god. opsjela Split. Ne mogavši ga zauzeti vojnim sredstvima, namamila je ugledne Splitsane na pregovore, i kad su ovi izišli van zidina, ugarski vojnici su ih zarobili.⁹³ Nakon što je nisu uspjeli osvojiti pomoću trebušeta i potkopavanja, Mlečani su također prijevarom zauzeli

⁸⁷ Vegecije, 189.

⁸⁸ Christopher Tyerman, *Božji rat sv1.*, (Zagreb: TIM press, 2010.), 374-420.

⁸⁹ Petar Skok, *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.*, 91-97.

⁹⁰ Robin Harris, *Povijest Dubrovnika* (Zagreb: Golden marketing, 2006), 33-34.

⁹¹ *Opsada Zadra*, passim

⁹² Ivy A. Corfis i Michael Wolfe ur., *The medieval city under siege*, 129.

⁹³ *Historia Salonitana*, 313-315.

utvrdu sv. Kuzme i Damjana. Naime, potkupili su nekoliko članova posade. Neki od njih su se spustili u konobu gdje se čuvalo vino i počeli željeznim oruđem kopati zid utvrde. Ostali su se popeli na zidine izvjesivši zastavu s likom sv. Marka. Nakon toga čina, branitelji su klonuli duhom i dva kaštelana plemićkog roda, predali su ključeve utvrde ljudima koje su Mlečani potkupili. Nakon ulaska u utvrdu, Mlečani su pobili 40 branitelja, a dvojicu kaštelana odveli u zarobljeništvo.⁹⁴

Tatari su prije svakog pohoda slali izvidnice koje su proučavale prohodnost terena i prikupljale podatke o snazi neprijateljske vojske i broju utvrda. Informacije su dobivali od trgovaca, političkih izbjeglica ili koga drugoga zatečenog na terenu. Obično su nekoliko dana prije glavnog napada s više manjih odreda opustošili veće područje ubijajući i sijući paniku, kako bi slomili moral i volju za otpor lokalnog stanovništva i zavarali neprijatelja o brojnosti svoje vojske.⁹⁵ To im je često polazilo za rukom. Rogerije, npr. u 19. poglavlju *Carmen Miserabile*, govori o 500 000 Tatara koji su navalili na Ugarsku, a zasigurno ih je bilo puno manje.⁹⁶ Napade su vršili podijeljeni na nekoliko postrojbi, koje bi se u slučaju suprotstavljanja brojnije vojske spajale. Najveća jedinica nazivala se *tumen*, brojala je 10 000 ljudi, i redovito je bila sastavljena od članova istoga plemena. Na čelu joj se nalazio plemenski vođa. Svaki ratnik imao je po nekoliko konja i naizmjenično ih jahao radi bržeg napredovanja. Tako su zahvaljujući brzim glasonošama, koji su mijenjajući i po tri do četiri konja dnevno, bili u stanju prijeći po nekoliko stotina kilometara na dan, postizali iznimnu usklađenost djelovanja nekoliko svojih vojski. U samo tri dana uspjeli su koordiniranom akcijom razbiti tri protivnika međusobno udaljena preko 800 kilometara (9. 4. 1241. vojsku Henrika Pobožnog kod Lignice, 10. 4. transilvansku vojsku i 11. 4. vojsku kralja Bele IV. na rijeci Šajo). Omiljeni manevar Tatara bio je brzi napad manjom postrojbom, koja se onda pred brojnijim neprijateljem taktički povlačila navodeći ga na glavninu svojih snaga. Zapovjednici tatarskih vojski, koje je kan birao prema sposobnostima, bez obzira na njihovu dob ili etničku pripadnost, tijekom bitke nalazili su se iza svojih postrojbi i odatle ju nadgledali i njome upravljali.⁹⁷

Ovakvom taktikom Tatari su uspjeli opustošiti Ugarsku i Slavoniju, u kojima tada nije bilo utvrda od čvrstoga materijala, već su one uglavnom bile načinjene od drveta na zemljanim nasipima. Međutim, kada su došli do dalmatinskih gradova Splita i Trogira, bili su

⁹⁴ *Opsada Zadra*, 176-182.

⁹⁵ *Carmen Miserabile*, 112.

⁹⁶ Isto, 49.

⁹⁷ Isto, 112-114.

bez opsadnih sprava i mornarice nemoćni pred njihovim kamenim zidinama. Pri opsadi Ostrogona, Tatari su koristili čak 30 bacačkih sprava pa je stoga čudno kako ih nisu imali i pri napadu na Split, Trogir i Klis.⁹⁸ Nakon tatarske provale i u Ugarskoj i u Slavoniji, na poticaj Bele IV., počinju se više graditi kamene utvrde.⁹⁹

Ono što je zajedničko svim vojskama koje su opsjedale dalmatinske gradove je to da su, kojom god taktikom se služile i imale opsadne sprave ili ne, sve one bez izuzetka, opustošile okolicu napadnutog grada, uništivši mu pritom polja i nasade.

⁹⁸ *Carmen Miserabile*, 95.

⁹⁹ Isto, 125.

7. Opsade na hrvatskom povijesnom prostoru

7.1 Ljudevitov ustanak

Nakon pobjede nad Avarima Franci stvaraju pograničnu, Donjopanonsku kneževinu kojom, kao njihovi podanici, vladaju domaći slavenski knezovi. Zajedno s dijelovima nekadašnjeg Langobardskog kraljevstva stavljaju je pod upravu furlanskog markgrofa. Početkom 9. stoljeća baš furlanski markgrof Erik vodi franački napad na Hrvatsku (Dalmatinsku) kneževinu i gine pri napadu na Trsat. Nakon nekoliko godina borbi Hrvati su priznali franačko vrhovništvo, a dalmatinski gradovi su ostali pod bizantskom vlašću, što je utvrđeno i Aachenskim mirom sklopljenim 812. god. između Franačke i Bizanta. Tako su se i Hrvatska (Dalmatinska) i Donjopanonska kneževina našle pod franačkom vlašću.¹⁰⁰

Godine 818. poslanici donjopanonskog kneza Ljudevita tuže se u Heristalu franačkom caru na postupke furlanskog markgrofa Kadolaha. Istovremeno tamo borave i poslanici dalmatinskog kneza Borne, koji je s Kadolahom bio u vrlo dobrim odnosima, jer mu je ovaj davao potporu u nesuglasicama s dalmatinskim Romanima koje je podupirao Bizant. Već tada se na dvoru Ludovika Pobožnog na donjopanonskog kneza gledalo sa sumnjičavošću, kao na nekoga tko sprema prevrat.¹⁰¹ I doista, u proljeće 819. god., Ljudevit podiže ustanak. Reakcija franačkog cara Ludovika Pobožnog bila je odlučna i on je do srpnja iste godine, kako bi ugušio pobunu, uputio dvije vojske. Italsku pod vodstvom furlanskog markgrofa Kadolaha, koja je trebala napasti s juga, i bavorsku, koja je imala zadaću napasti sa sjevera. Kadolah nije uspio postići ništa i na povratku u Furlaniju umro je od groznice. Bavorska vojska napredovala je otežano jer su se Ljudevitu pridružili Karniolci i dio Karantanaca, pa su Bavaraci, umjesto preko Karantanije, morali poći zaobilaznim smjerom, starom rimskom prometnicom preko Vindobone (Beča), Skarbancije (Šopron) i Savarije (Szombathely, Subotište) na Petovion (Ptuj). Njihov pohod trajao je 4 mjeseca, i po svemu sudeći nisu niti prešli Dravu, već su se utaborili u Gornjoj Panoniji čekajući na vijesti o pohodu južne (italske) vojske koja se u međuvremenu (u srpnju) povukla. Kada je ta vijest doprla do

¹⁰⁰ Franjo Šanjek, ur, *Povijest Hrvata – srednji vijek* (Zagreb: Školska knjiga, 2003), 63.

¹⁰¹ Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*, 158.

Bavaraca i oni su se povukli.¹⁰² Nakon neuspjeha dviju franačkih vojski, Ljudevit potkraj ljeta šalje caru Ludoviku poslanstvo, nudeći mir pod svojim uvjetima. To je razljutilo cara koji je odbio Ljudevitove uvjete i uputio svoje izaslanike u sjedište donjopanonskog kneza, Sisak, zatraživši od njega bezuvjetnu predaju. Ovaj je to odbio i krenuo u potragu za novim saveznicima. Uz Karniolce i Karantance, koje je već prije pridobio, nove saveznike pronašao je u Timočanima (koji su od 818. god., napustivši savez s Bugarima, priznavali franačku vlast) dok su Bodriči i prekodravski Avari, koje je također htio pridobiti, ostali vjerni caru. Bizant, kojem se također obratio, nije bio u stanju pomoći zbog unutarnjih neprilika. Zbog svoje potrage za saveznicima Ljudevit je optužen za vjerolomstvo i pripremu za pravi rat.¹⁰³ Kako je kraj godine bio blizu, Franci nisu mogli poslati na Ljudevita znatnije vojne snage, ali je novoimenovani furlanski markgrof Baldrik s manjim odredom provalio u Karantaniju gdje je, na rijeci Dravi, razbio jedan Ljudevitov odred upućen u pomoć Karantancima, što ovom nije puno naštetilo.¹⁰⁴ U kasnu jesen iste godine Ljudevita, na Baldrikov poziv, napada dalmatinski knez Borna i u bitki koja se vodila negdje na rijeci Kupi doživljava poraz. U prosincu 819. god. Ljudevit provaljuje u Dalmaciju, ali Borna izbjegava direktan sukob i taktikom „malog rata“ nanosi velike gubitke vojsci donjopanonskog kneza, na što se ovaj morao povući. O ovim događajima, dalmatinski knez Borna, izvijestio je cara u Aachenu, najprije preko poslanstva, a zatim i osobno u siječnju 820. god.¹⁰⁵ Na zasjedanju carskog vijeća, u istom mjesecu, odlučeno je da se na Ljudevita upute tri vojske. Jedna iz Furlanije preko Julijskih Alpa, a druge dvije iz Bavarske preko Gornje Panonije. Vojske su bile sastavljene od odreda iz raznih dijelova carstva: Saske, Istočne Franačke, Alamanije, Bavarske i Italije, što je jasan pokazatelj važnosti koja se pridavala slamanju ustanka. Vojska upućena iz Furlanije naišla je na žestok otpor Karniolaca, bavarska vojska, koja se kretala kroz Gornju Panoniju, imala je teškoća u potrazi za povoljnim prijelazom preko srednjeg toka Drave, a i trpjela je posljedice uslijed nezdravog podneblja i loše vode. Jedino je bavarska vojska koja se kretala preko Karantanije imala uspjeha. Tri puta je pobijedila Karantance prije nego što se prebacila preko gornjeg toka Drave i napala donjopanonsku kneževinu. Nedorastao snažnoj bavarskoj vojsci, Ljudevit se sklonio u utvrdu podignutu na strmom brijegu. Nije sasvim jasno o kojoj utvrdi je riječ, ali vjerojatno se radi o nekoj utvrdi u Pokuplju koju je Ljudevit sam dao sagraditi. Bavarskoj se vojsci pridružila vojska koja je pošla iz Furlanije i napredovala duž Save. Udruženim snagama opustošile su zapadni dio

¹⁰² Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju*, 158-159.

¹⁰³ Isto, 160.

¹⁰⁴ Isto

¹⁰⁵ Isto, 160-161.

donjopanonske kneževine i nakon toga se povukle, ne uspjevši zauzeti Sisak, jer vjerojatno nisu bile opremljene opsadnim spravama, a grad je bio dobro utvrđen. Pri utvrđivanju pomoć mu je pružio gradeški patrijarh Fortunat šaljući mu graditelje. Iako glavni cilj pohoda nije bio ostvaren, Karniolci i Karantanci, budući su bili potučeni, opet su priznali franačko vrhovništvo i ostavili donjopanonskog kneza bez saveznika.¹⁰⁶

Nove tri franačke vojske u pohod na Donju Panoniju, krenule su u ljeto 821. god., i opustošile ju ne naišavši na nikakav otpor. Završni udarac, sada već potpuno oslabljenoj i iscrpljenoj, Ljudevitovoj kneževini zadat je u ljeto 822. god., kada je na Sisak krenula italska vojska pod zapovjedništvom furlanskog markgrofa Baldrika.¹⁰⁷ Ovaj put Franci su, zacijelo, bili opremljeni opsadnim spravama, pa je Ljudevit, procijenivši da je otpor uzaludan, napustio Sisak bez borbe i pobjegao k Srbima koji su držali dio rimske Dalmacije izvan franačke kontrole (najvjerojatnije u današnjoj sjeveroistočnoj Bosni). Tu je na prijevaru ubio njihovog kneza i bezuspješno pokušao obnoviti pregovore s franačkim carem Ludovikom. Nedugo zatim sklanja se kod Bornina ujaka Ljudemisla koji ga je 823. god. dao ubiti.¹⁰⁸ Tako je završio život „Slavonskog Hanibala“ nakon pune četiri godine „izluđivanja“ Franačkog Carstva i borbi u koje je bilo uključeno čak deset franačkih vojski.¹⁰⁹

7.2 Arapi opsjedaju Dubrovnik

Nakon što su ih sredinom 8. stoljeća Franci porazili i definitivno odbacili na Pirinejski poluotok, Arapi mijenjaju taktiku i od pretežno kopnene postaju pomorska sila. Njihov cilj je sada postala Sicilija. Borbe za zauzimanje Sicilije odvijale su se punih 75 godina (827. – 902.) i tijekom njih Arapi su ugrožavali obale cijelog zapadnog Sredozemlja polazeći iz svojih baza u sjevernoj Africi i Španjolskoj, a kasnije i sa Sicilije i Krete, u svoje pljačkaške pohode.¹¹⁰ Godine 831. zauzeli su dio južne Italije, a 841. god. provalili su u Jadransko more opljačkavši Osor i Anconu. Sljedeće godine, kod otoka Suska, porazili su mletačku flotu, a 866. opet dolaze u Jadransko more s namjerom zauzimanja gradova Gornje Dalmacije. U svom pohodu opljačkali su Kotor, Risan i Budvu te započeli s opsadom njezine metropole Raguse tj.

¹⁰⁶ Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju*, 161-162.

¹⁰⁷ Isto, 163.

¹⁰⁸ Franjo Šanjek ur, *Povijest Hrvata – srednji vijek*, 66.

¹⁰⁹ Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju*, 163.

¹¹⁰ Enrico Cravetto, ur., *Povijest 6*, 302.

Dubrovnika. Kako nas izvještava Konstantin Porfirogenet, pod Dubrovnik Arapi su doplovili s 36 lađa pod zapovjedništvom Soldana, Somana i Kalfa. Pošto su Dubrovčani tada priznavali bizantsku vlast poslali su izaslanstvo po pomoć u Carigrad. Nakon petnaesto mjesecne opsade konačno se pred Dubrovnikom pojavila bizantska flota pod zapovjedništvom Nicete Orife te rastjerala arapsku mornaricu.¹¹¹

Već 868. godine Dubrovčani na svojim lađama prevoze Zahumljane, Konavljane, Travunjane i Hrvate, koji kao bizantski saveznici, zajedno s Francima opsjedaju Bari koji je bio pod arapskom vlašću. Iz ovoga je vidljivo kako je Dubrovnik već tada bio dobro utvrđen grad koji je raspolagao s znatnom mornaricom.¹¹²

7.3 Opsada Lastova

Kako bi osigurao novostvorenu (867. god.) temu Dalmaciju, bizantski car Bazilije I. odredio je da dalmatinski gradovi imaju plaćati godišnji porez u zlatu, umjesto bizantskom strategu, hrvatskom, zahumskom i travunjskom knezu.¹¹³

Mletački dužd Petar II. Orseolo iskoristio je sukob za hrvatsko prijestolje među Držislavovim sinovima Gojslavom, Svetoslavom i Krešimirom i 1000. god. krenuo s jakom flotom, kako bi „oslobodio” dalmatinske gradove obveze plaćanja poreza hrvatskim vladarima uspostavljene za Bazilija I. i primorao ih da taj isti porez sada plaćaju Veneciji.¹¹⁴ Flota je išla od luke do luke i gotovo bez otpora podvrgla gradove od Istre do Dubrovnika svojoj vlasti. Manji otpor pružili su Korčulani, ali su ubrzo svladani, dok su Lastovljani, koji su bili na lošem glasu u Veneciji, radi svog gusarenja, pružili nešto žešći otpor. Mletačka flota prodrla je u neku lastovsku luku, a dužd je zapovjedio Lastovljanima da se predaju, poruše zidine i napuste grad, što su ovi odbili i pripremili se za bitku. Kako je grad bio na strmini i dobro utvrđen kulama i bedemima, Lastovljani su neko vrijeme pružali žilav otpor zasipajući neprijatelja strijelama. Mlečani su se podijelili u dvije skupine – jedna, veća, je navalila na grad na mjestu gdje su se nalazila vrata, a druga se uspela uz strme staze i nakon žestoke borbe zauzela kule u kojima su bile pričuve vode. Lastovljani su položili oružje, a dužd im je

¹¹¹ DAI, 23-24 (Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*)

¹¹² Isto, 24.

¹¹³ Franjo Šanjek, ur, *Povijest Hrvata – srednji vijek*, 86.

¹¹⁴ Kronika Ivana Đakona 47 (Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*)

poštedio život, ali je zapovjedio da se grad uništi. Nakon što je kod crkve sv. Maksima na otoku Majtanu kod Korčule primio prisegu vjernosti i darove od dubrovačkog nadbiskupa, dužd Petar II. Orseolo je sa svojom flotom krenuo put Venecije.¹¹⁵

7.4 Normanska opsada Raba

Na poziv hrvatskih i dalmatinskih gradova: Splita, Trogira, Biograda i Zadra, južnoitalski Normani pod vodstvom vojvode Amika 1074. provaljuju u Hrvatsku, zarobljavaju hrvatskog kralja (najvjerojatnije Petra Krešimira IV.) i opsjedaju Rab.¹¹⁶

Svjedočanstvo o ovoj opsadi sačuvano je u djelu *Miracula sancti Cristofori* (Čuda sv. Kristofora) koje je početkom 14. stoljeća napisao rapski biskup Juraj Kostica. Prema ovoj legendi Rab je obranjen zahvaljujući svom zaštitniku sv. Kristoforu.¹¹⁷

U vrijeme rapskog biskupa, gospodina Domane, gradskim se zidinama nenadano približila velika flota Varjaga (tj. Normana) i napala grad ratnim strojevima, strijelama i različitim oružjem. Kada je ratni stroj bacio kamen preko kule sv. Stjepana prvomučenika, probio strop kuće nekog rapskog plemića i zabio se duboko u pod iste, u gradu je zavladala panika. Ljudi su međusobno počeli raspravljati bili im bilo bolje predati se ili se boriti i zazivati Božju pomoć. Rapski biskup Domana savjetovao je da se glava sv. Kristofora postavi u kulu kako bi se on sam borio za njih i izvojevao pobjedu. Savjet je prihvaćen, a svećenstvo i građani su u svečanoj procesiji, pjevajući himne, litanije i moleći, prenijeli svečevu glavu od crkve sv. Bogorodice do kule gdje su je i postavili. Od kako su postavili glavu sv. Kristofora na kulu, normanski ratni strojevi i strijele Rabljanima nisu više mogli nanijeti nikakvu štetu. Naime, strijele koje bi napadači odapeli vraćale bi se njima i pogađale ih, a jedan kamen, izbačen iz ratnog stroja, odletio je tako visoko da se ljudskim okom nije više mogao vidjeti i pao među Normane nanijevši im velike gubitke. Kada je to vidio, normanski vojvoda je sa svojom vojskom pao na koljena, poklonio se sv. Kristoforu i spoznavši svoje grijehe sklopio

¹¹⁵ Kronika Ivana Đakona, 49-50 (Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*)

¹¹⁶ Grga Novak, *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća I.*, 118. ; Lujo Margetić je mišljenja da se ne radi o Normanima, već o Ugrima (Lujo Margetić, „Iz povijesne problematike nekih hagiografskih vrela“, *Croatica Christiana Periodica* 40 (1997): 19-26.

¹¹⁷ Čuda sv. Kristofora, 66 (Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*).

mir s Rabljanima te se s vojskom vratio u svoju zemlju. Rabljani su zahvaljivali sv. Kristoforu i slavili Boga što ih je spasio od neprijatelja.¹¹⁸

Opsada Raba trajala je od 14. travnja do 9. svibnja 1074. god. Iz ovog opisa da se vidjeti kako su Normani opsjedajući Rab koristili bacačke sprave. Borba je vjerojatno bila žestoka što bi značilo da su i branitelji bili dobro utvrđeni i naoružani kada ovi nisu mogli zauzeti grad, već su se nakon gotovo mjesec dana opsade morali povući neobavljena posla.

7.5 Kolomanov dolazak na Jadran

Nakon smrti kralja Zvonimira 1089. god. baštinsko pravo na hrvatsko-dalmatinsko prijestolje, budući je njegova žena bila sestra ugarskog kralja Ladislava, prelazi na Arpadoviće. Kada je 1090. god. umro i posljednji Trpimirović, Stjepan II., u Hrvatskoj je došlo do političke nesigurnosti. Ugarski kralj Ladislav odlučuje ostvariti svoje baštinsko pravo te provaljuje u Hrvatsku. Bez otpora zauzima Slavoniju od Drave do Gvozda, a na manji otpor hrvatskih plemena nailazi tek u brdskim krajevima. Iznenađna provala Kumana sprječava ga u daljnjem prodoru ka moru, te se postavivši svojeg nećaka Almoša na hrvatsko prijestolje, hitno vraća u Ugarsku.¹¹⁹

Ladislavov pohod nastavio je njegov nasljednik Koloman. On je 1097. god. u bitci na Gvozdu porazio posljednjeg hrvatskog kralja Petra iz roda Svačića (Snačić) i 1102. okrunio se u Biogradu za kralja Hrvatske i Dalmacije. Međutim, ostalo mu je još pokoriti gradove Donje Dalmacije od Krka i Osora, do Splita, kojima je vladala Venecija, a pripadali su Bizantskom carstvu.¹²⁰

Ženidbom Ivana Komnena (sin Bizantskog cara Aleksija Komnena) s kćeri Ladislava I., Piroškom, došlo je do dinastijskog povezivanja ugarskog i carigradskog dvora, a sklopljen je i politički savez protiv normanskog vojvode Boemunda (sina Roberta Guiscarda), koji je prijetio bizantskom Draču. Time se Koloman osigurao da se Bizant neće suprotstaviti njegovu

¹¹⁸ Čuda sv. Kristofora 67-68 (Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*)

¹¹⁹ Franjo Šanjek ur, *Povijest Hrvata – srednji vijek*, 185.

¹²⁰ Isto, 187.

osvajanju dalmatinskih gradova, a isposlovao je i to da se venecijanski dužd morao odreći naslova vladara Dalmacije i Hrvatske.¹²¹

O smjeru kojim se Koloman zaputio u svom pohodu na dalmatinske gradove 1105. god., različito govore *Historia Salonitana* i *Život sv. Ivana Trogirskog*. Prema *Historiji Salonitani*, Koloman je prvo došao do Splita, dok je prema *Životu sv. Ivana Trogirskog* najprije došao pod Zadar. Vjerojatnija je ova prva verzija jer je jedini prirodni put iz Slavonije prema Dalmaciji, dolinom rijeke Une, vodio preko Knina prema središnjem dijelu istočno jadranske obale, dakle prema Splitu i Trogiru, dok je put prema, strateški najvažnijem gradu bizantske Dalmacije, Zadru, bio neprikladan.¹²²

Došavši pod Split Koloman je zaprijetio da će ga uništiti ukoliko se ne preda. Splicićani se nisu htjeli mirno predati, već su pripremajući se za obranu, učvrstili gradska vrata i rasporedili se s oružjem po zidinama. Ugarska vojska je podigla logor u blizini grada i odatle se zalijetala uništavajući nasade na poljima u okolici i pljačkajući. Nakon nekog vremena došlo je do pregovora u kojima je splitski nadbiskup Krescencije izrazio zahtjeve Splicićana, a Koloman ih prihvatio obvezavši se prisegom da će ih se i ubuduće pridržavati, na što su Splicićani prisegnuli na vjernost kralju. Tada je kralj ušao u grad i bio primljen s velikim počastima.¹²³

Nakon Splita, Koloman s vojskom dolazi do Trogira i davši mu određene povlastice, podlaže ga svojoj vlasti.¹²⁴

Na red je došla dalmatinska metropola Zadar. Zadrani su, kao i Splicićani, odlučili pružiti otpor. Najveći zagovornici otpora bili su gradski plemići koji su u budućem vladaru vidjeli svoga protivnika koji bi gradu mogao oduzeti povlastice koje je do tada imao. Pošto Koloman sa svojim ratnim strojevima nije mogao osvojiti Zadar, došlo je do pregovora u kojima je posredovao trogirski biskup. Koloman se, slično kao i u Splitu, obvezao poštivati gradsku autonomiju, a zauzvrat Zadar ga je priznao za svojega vladara. O ovom događaju svjedoči natpis koji je na zvoniku crkve sv. Marije, za čiju je gradnju sredstva osigurao sam Koloman, dala uklesati predstojnica samostana Vekenega. Bio je to prvi teži napad na Zadar s kopnene strane. Svoj je pohod Koloman zaključio podvrgavanjem gradova na kvarnerskim

¹²¹ Ferdo Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije I.* (Zagreb: 1914), 572.

¹²² Franjo Šanjek ur, *Povijest Hrvata – srednji vijek*, 187.

¹²³ *Historia Salonitana*, 87.

¹²⁴ Isto, 89.

otocima. Otpor su mu pružili Rabljani koji su nakon kraće opsade također prihvatili njegovu vlast.¹²⁵

7.6 Borbe za Zadar i Dalmaciju kroz 12. stoljeće

Ugarsko osvajanje Zadra izazvalo je Mlečane koji su već u drugom desetljeću 12. stoljeća počeli borbu za grad. Dužd Ordelafo Faledro 1115. god. kreće sa flotom u ponovno osvajanje onoga što je 1105. god. Venecija izgubila u pohodu kralja Kolomana. Rab se, nakon što im je dužd potvrdio privilegije koje su imali pod bizantskim carevima i ugarsko-hrvatskim kraljem, bez borbe podložio mletačkoj vlasti.¹²⁶ Međutim došavši pod Zadar, Mlečani nailaze na otpor ugarske vojske, koja se na čelu s banom, nalazila u gradu. Nakon kraće borbe uspijevaju zauzeti grad izuzev kastruma (utvrde) te nastavljaju ka Biogradu kojeg, također, zauzimaju. Pošto su utvrdili dio Zadra koji su zauzeli i Biograd vraćaju se u Veneciju. Borbe za zauzimanje zadarskog kastruma nastavljene su i nakon 1115. god. Ugarsku vojsku u tim borbama predvodi ban Kledin koji se nagađa sa Zadranima i nudi ustupke kako bi ih pridobio na svoju stranu. Dužd Ordelafo ponovno dolazi pod Zadar 1117. god. i, prije nego što izgubi život u borbi s Ugrima, obećava Zadranima da će sami između sebe moći birati svoga biskupa i kneza. Nakon duždeve smrti sklopljeno je petogodišnje primirje, a Zadar ostaje u vlasti Venecije sve do 1180. god. Ugarska vojska zauzima Biograd, Šibenik, Trogir i Split. Ne zadugo, jer već 1125 god. mletački dužd Dominik Michieli sa svojom flotom osvaja Split i Trogir, a Biograd pljačka i razara. Već 1133. god. ugarsko-hrvatski kralj Bela II. ponovno zauzima Split, Trogir i Šibenik, a Veneciji ostaju Zadar i kvarnerski gradovi Osor, Krk i Rab.¹²⁷

Sukobi između Ugarske i Venecije oko Dalmacije privremeno su se stišali kada dolazi do sukoba Ugarske s Bizantom. U tom sukobu Bizant, 1167. god., zauzima Hrvatsku i Dalmaciju između Neretve i Krke, te osniva dukat Dalmacije i Hrvatske. Takvo stanje potrajalo je do 1180. god. i smrti bizantskog cara Emanuela Komnena. Tada ugarsko-hrvatski kralj Bela III. (1172.-1196.) ponovno uspostavlja svoju vlast na području bizantskog dukata Dalmacije i Hrvatske. To je potaklo Zadranima na bunu protiv mletačke vlasti koju je podupro i

¹²⁵ Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409*, 150-151.

¹²⁶ Franjo Šanjek ur, *Povijest Hrvata – srednji vijek*, 192.

¹²⁷ Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409*, 162-163.

Bela III. Već 1182. god. on je utvrdio grad i u njemu smjestio vojne snage na čelu sa svojim vojskovođom Mauro, vojnim zapovjednikom cijele primorske provincije. Venecija se nije pomirila s gubitkom Zadra i 1187. god. šalje svoju flotu, ali ne uspijeva zauzeti grad. Na novi pokušaj nije trebalo dugo čekati. Već 1188. god. mletačka flota je ponovno pod Zadrom, opet bez uspjeha. Sklopljeno je dvogodišnje primirje s Belom III. Znajući da će Venecija opet pokušati zauzeti grad, Zadranici iste godine sklapaju ugovor s njezinim suparnikom Pisom. U svibnju 1190. god. dolazi do sukoba zadarskog i mletačkog brodovlja kod rta Treni, prema starijem tumačenju kod zadarske Puntamike, a prema novijem, u blizini otoka Cresa, koji završava pobjedom Zadranica. Venecija je primorana na novo dvogodišnje primirje koje je 1192. god. produljeno na još dvije godine. Nakon njegovog isteka, 1194. god., novi dužd Henrik Dandolo obnavlja rat sa Zadrom zatvarajući s mora svaki pristup gradu. I ovaj pokušaj Venecije ostao je bezuspješan. Nova prigoda ukazala se 1202. god.¹²⁸

7.7 Vojvoda Relja

Ovaj događaj, opisan u „Historiji Salonitani“, nije potpuno jasan i nema oslonca u nekim drugim izvorima, te ga historiografija objašnjava, u kontekstu ondašnje političke situacije, kao dio sukoba između Ugarske i Bizanta (1166.), u kojem bi Relja predstavljao zapovjednika ugarske vojske.¹²⁹

U vrijeme kada su Splićani i dobar dio Dalmacije priznavali vlast Bizanta (1167. – 1180.), vođa Hrvata, Relja, pokušao se nametnuti za upravitelja Splita. Pošto pregovorima nije uspio započeo je s napadima. Njegovi naoružani odredi pljačkali su okolicu grada i kao plijen odvodili zarobljene ljude i stoku. Splićani su se zaklanjali unutar zidina i tek bi se povremeno zalijetali na neprijatelja nanoseći mu neznatne gubitke. Kada je Reljina vojska, koja se utaborila u blizini, počela sjeći vinograde i obarati voćke iz grada su poslali glasnike koji su zatražili pregovore o sklapanju mira. Međutim, taj pokušaj nije uspio i glasnici su se vratili neobavljena posla. Kako se opsada nastavila i sljedećih dana, Splićani su odlučili preuzeti inicijativu. Podijelili su se u dvije grupe i izišli iz grada. Jedna grupa je krenula prema Reljinoj vojsci, a druga je zaobišla i prikrala se iza leđa. Za to vrijeme, u gradu,

¹²⁸ Franjo Šanjek, ur, *Povijest Hrvata – srednji vijek*, 193-195.

¹²⁹ *Historia Salonitana*, 105.

svećenici i redovnici su po crkvama, a starci po ulicama i trgovima, zazivali Božju pomoć. Kada je sukob započeo vojvoda Relja pao je među prvima pogođen kopljem, a ostatak vojske se u panici razbježio. Splićani su se tada vratili u grad i izložili odsječenu Reljinu glavu na Pisturi, trgu koji se nalazio izvan gradskih bedema.¹³⁰

7.8 Dubrovnik i Nemanjići

Od dolaska na raško prijestolje 1168. god., Stefan Nemanja teži da svojoj državi pripoji Duklju, Travuniju i Zahumlje, te da se oslobodi bizantske vlasti. Namjera mu je bila osvojiti i gradove Gornje Dalmacije, pa tako i njezinu metropolu Dubrovnik. Već 1172. godine dolazi do sukoba, ali osim što je poharao dubrovačku astareju ili djedinu (kopneno područje grada od Zatona do Župe s Cavtatom) većeg uspjeha nije postigao.¹³¹ Nakon smrti bizantskog cara Emanuela Komnena 1180. god. naglo dolazi do jačanja moći raškog velikog župana i on ponovno kreće u ekspanziju. Za napad na Dubrovnik skupio je 13 brodova, a vodstvo je povjerio svome bratu, zahumskom knezu Miroslavu. Do bitke je došlo kod Poljica 13.8.1184. a pobjedu su odnijeli Dubrovčani. Treći Nemanjin brat, Sracimir Konstantin, imao je zadaću sa svojim brodovljem zauzeti otoke Korčulu i Vis, jer su ih Nemanjići smatrali dijelom Zahumlja koje se tada nalazilo pod njihovom vlašću. Nakon što su svladali Miroslavljevu flotu, Dubrovčani su poslali svoje brodovlje u pomoć Korčulanima te su združenim snagama razbili Sracimirovu flotu, tako da je ovaj morao odustati od daljnjeg osvajanja i odreći se prava Zahumlja na te otoke. Rat između Nemanjića i Dubrovnika nastavio se već iduće godine. Ovaj put Nemanja je navalio s kopna, poharao okolicu i čak prodro i u sam grad, ali ga ipak nije uspio osvojiti.¹³² U rujnu 1186. sklopljen je u dvoru normanskog kralja Vilima II., čiju je vlast tada Dubrovnik priznavao, mirovni ugovor između raškog velikog župana Stefana Nemanje i Dubrovnika. Potpisivanju ugovora prisustvovali su nadbiskup Tribun, kraljevski komornik Tasaligard, dubrovački knez Gervazij, svi gradski plemići i puk, dok su sa strane Nemanjića prisutni bili župan Neudal i Družina Semicija. Ovim ugovorom Dubrovčanima je priznata njihova djedina ili astareja, slobodan boravak i

¹³⁰ *Historia Salonitana*, 105-107.

¹³¹ Vinko Foretić, „Ugovor Dubrovnika sa srpskim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina“, 174.

¹³² Isto, 174-175.

trgovanje u zemljama pod vlašću Nemanjića, a Slavenima iz zaleđa zajamčena je sloboda dolaska u Dubrovnik.¹³³

Godine 1252. dolazi do novoga sukoba Dubrovnika sa srpskom državom kojom tada vlada Uroš I. Povod za sukob bili su stari sporovi zbog pograničnog zemljišta i pitanje jurisdikcije dubrovačkog nadbiskupa nad teritorijem srpske države. Upravo dok su u lipnju 1252. god. Dubrovčani gradili novi gradski zid koji je trebao obuhvatiti predgrađe (burgus) sjeverno od starog gradskog zida, Uroš I. napao je Dubrovnik. Našavši se pod opsadom grad je 25. lipnja pozvao svoje građane, koji su se nalazili u Bariju, da odmah dođu pomoći u obrani domovine. Nakon kraćih borbi Dubrovčani su zatražili pregovore te je 13.8. iste godine zaključen mirovni ugovor kojim se Dubrovnik obvezao Urošu I. isplatiti određeni novčani iznos.¹³⁴ Do novog rata dolazi već naredne godine. Kako su tada Srbi ratovali i protiv Bugara, Dubrovnik je sklopio savez s bugarskim carem Mihajlom Asenom. Glavne borbe vodile su se između Bugara i Srba, pa je Dubrovnik bio pošteđen opsade. Dolazilo je tek do manjih međusobnih pljačkaških naleta. Međutim, Bugari i Srbi 1254. god. sklapaju mir i Dubrovnik ostaje bez saveznika prepušten sam sebi te se odlučuje na pregovore i 23.8. iste godine i on sklapa mir s Urošem I.¹³⁵ Od 1265. do 1268. god. ponovno se vodi rat između Dubrovčana i Uroša I. Osim spornog pograničnog područja, povod za rat bio je i loš odnos srpske države s Venecijom čiju je vlast Dubrovnik tada priznavao. Ni ovoga puta nije došlo do opsade već su se vodili samo pogranični sukobi, ali su Dubrovčani, ipak, 1266. dodatno utvrdili grad. Novi mir sklopljen je u rujnu 1268. god.¹³⁶

I naredni srpski vladar Uroš II. Milutin vodio je rat protiv Dubrovnika i uspio mu oteti Cavtat koji će Dubrovčani povratiti tek u idućem stoljeću.¹³⁷

Dolaskom Stefana Dušana na srpsko prijestolje, Srbija svoju ekspanziju usmjerava ka jugoistoku i oslabljenom bizantskom carstvu. Međutim, zabrinut zbog širenja bosanske države na područje Huma, Dušan se 1350. s velikom vojskom spušta prema moru i opsjeda Dubrovnik za koji diplomatski intervenira Venecija. Do preokreta dolazi tek kada se aktiviraju borbe u Grčkoj, jer Dušan nije bio sposoban istovremeno ratovati na dvije bojišnice.

¹³³ *Dubrovnici sklapaju mir s Nemanjom i njegovom braćom*, 99 (Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*).

¹³⁴ Vinko Foretić, „Ugovor Dubrovnika sa srpskim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djevina“, 205-206.

¹³⁵ Isto, 206-209.

¹³⁶ Isto, 210-211.

¹³⁷ Ivica Prlender, *Sve opsade Dubrovnika* (Zagreb-Dubrovnik:Croatian P. E. N. Centre & Most/the Bridge, 1993.), 16.

Prije odlaska Dušan je posjetio Dubrovnik u kojem je bio svečano primljen. Nakon njegovog odlaska s vlasti srpska država se oprostila od svojih ambicija na južnom Jadranu. Do dolaska Osmanlija, Dubrovnik višekratno ratuje s pojedinim oblasnim gospodarima iz svojeg zaleđa.¹³⁸

7.9 Križarska opsada Zadra

Nakon što je sultan Saladin 1187. godine zauzeo Jeruzalem i druga uporišta križara u Palestini, na Zapadu je ponovno oživjela ideja križarskog rata i 1189. godine pokrenut je 3. križarski rat koji, osim osvajanja Akre (na sredozemnoj obali) koja je postala središtem Jeruzalemskog kraljevstva, nije imao većih uspjeha. Od početka svog pontifikata papa Inocent III. (1198-1216) zalagao se za novi pohod na Istok i oslobađanje Kristova groba¹³⁹. Njegovu pozivu na novi križarski rat odazvali su se uglavnom francuski vitezovi. Oni su se preko svog poslanstva 1201. godine obratili mletačkom duždu Henriku Dandolu radi lađa za prijevoz do Svete zemlje što je ovaj oduševljeno prihvatio jer mu se pružila prigoda da pomoću križara ostvari svoje planove, iako ugovor koji je sklopljen u travnju iste godine nije imao nikakvo političko, već čisto ekonomsko značenje¹⁴⁰. Ugovoreno je, dakle, da će Venecija izgraditi dovoljan broj lađa za transport 4500 vitezova, isto toliko konja i 9000 njihovih konjušara, za 20000 pješaka i hranu za njih potrebnu, te da će križarski transport pratiti 50 mletačkih lađa. Križari su se obvezali za te usluge isplatiti 94000 srebrnih maraka¹⁴¹.

Vođa križara bio je Bonifacije od Montferrata, a među prvacima se nalazio i Geoffroie od Villehardouina koji je kasnije napisao kroniku IV. križarskog rata. U proljeće 1202. god. križari su se počeli okupljati u Veneciji kako bi iz nje otputovali u Siriju. Okupljanje je išlo sporo, a uskoro se pokazalo kako im nedostaje novaca, ponajviše stoga jer je dio križara pošao drugim putem izbjegavajući Veneciju¹⁴². Tada su se sastali križarske vođe i dogovorile se da svaki da od svoje imovine kako bi se sakupila dogovorena svota. Neki od križara nisu na to

¹³⁸ Ivica Prlender, *Sve opsade Dubrovnika*, 17.

¹³⁹ Franjo Šanjek ur, *Povijest Hrvata-Srednji vijek*, 195-196.

¹⁴⁰ Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 176; *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.*, 55.

¹⁴¹ *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202*, 59; u: Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409*. 176 stoji da su križari trebali platiti 85000 srebrnih maraka

¹⁴² Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 176; o tome više u: Ivan Božilov, "Zadar i četvrti križarski rat", *Rad. Zavoda povij. znan. HAZU u Zadru*, sv. 51. (2009), str. 57.

pristali i predlagali su da se u Svetu zemlju krene drugim putem, dok su drugi davali sve što su imali, a među njima najviše flandrijski grof, grof Ljudevit i markiz i grof Hugo od Saint-Pola¹⁴³. Međutim i dalje je nedostajalo 34000 srebrnih maraka. Mletački dužd Henrik Dandolo nije niti pomišljao na raskid ugovora već je sa svojim ljudima dogovorio zatražiti od križara da za račun Venecije osvoje Zadar, koji im je još 1182. god. oteo ugarsko-hrvatski kralj, a da će im plaćanje duga biti odgođeno „sve do časa kad Bog dopusti da ih mi zajedno stečemo“¹⁴⁴. Iako su se neki križari bunili sporazum je ipak postignut. Henrik Dandolo i sam je primio znak križa na svoj duždovski šešir prijavivši se tako za sudjelovanje u križarskom ratu. Tim činom stekao je poštivanje križara¹⁴⁵.

Križarski pohod dobio je sasvim drugi smisao i karakter kada su vođa križara Bonifacije od Montferrata i mletački dužd prihvatili molbu sina svrgnutoga bizantskog cara Izaka II. Angela, Alekseja, za pomoć u osvajanju Carigrada kako bi se on vratio na očevo prijestolje. Sada je glavni cilj bio osvojiti Zadar za račun Venecije i nakon toga poći na Carigrad, a borba protiv nevjernika pala je u drugi plan¹⁴⁶.

Ukrcavanje je moglo početi. Izvori različito govore o broju brodova okupljenih u luci¹⁴⁷. Svakako je bila riječ o velikoj floti, takvoj da je „ljepše ni bogatije ne vidje kršćansko čeljade, tako da je lađa za ljude i robu, galijski i brodova za konje bilo za tri puta toliko ljudi, koliko je bilo križarske vojske“¹⁴⁸. Na brodove je osim križara, njihovog osobnog naoružanja, namirnica i konja bilo ukrcano „više od 300 kamenobacača i katapulta i u velikom mnoštvu strojeva svih vrsta, koji služe pri osvajanju gradova“¹⁴⁹. Dužd Henrik Dandolo isplovio je s mletačkim brodovljem od pedesetak lađa 1.10.1202. prema Istri i primorao Piran, Trst i Milje na plaćanje redovnog godišnjeg danka. Križari su isplovili 8.10.1202. i potkraj mjeseca sastali su se s mletačkom flotom u Puli.¹⁵⁰ Dandolu se nije žurilo stići do Zadra i namjerno je otezao s plovidbom jer je želio da križari prezime u Zadru kako bi ga mogli obraniti od eventualnog protunapada ugarsko-hrvatske vojske.¹⁵¹

¹⁴³ *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.*, 81-83.

¹⁴⁴ Isto, 85.

¹⁴⁵ Isto, 87.

¹⁴⁶ Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 177.

¹⁴⁷ Tako npr. u *Devastatio Constantinopolitana*, stoji da je bilo 40 lađa, 72 galijski i 100 brodova, dakle ukupno 212, u grčkom izvoru Nicetasa Choniate govori se o 70 lađa, 60 galijski i 110 brodova, ukupno 240, dok mletački izvori navode još veće brojeve, čak i do 480 plovila. Iz *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.*, 122.

¹⁴⁸ Isto, 81.

¹⁴⁹ Isto, 91.

¹⁵⁰ Franjo Šanjek ur, *Povijest Hrvata – srednji vijek*, 196.

¹⁵¹ Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 177.

Konačno, 11.11.1202. god. mletačko i križarsko brodovlje našlo se pred Zadrom. Križari su bili iznenađeni i oduševljeni izgledom grada jer „da je to grad zatvoren visokim zidovima i visokim tornjevima i da bi uzalud tražili ljepši i bogatiji grad“ i „Kako bi se mogao osvojiti silom takav grad, ako ga sam Bog ne bi osvojio?“¹⁵². Sutradan mletački brodovi prekinuli su lanac koji je štitio ulaz u luku, a križarska vojska se iskrcala i ulogorila na Brodarici, nasuprot poluotoka. Zadrani su na zidine izvjesili zastave s križevima, a poslanstvo ugarsko-hrvatskog kralja molilo je križare da ne napadaju grad jer je i on također križar. Narednog dana Zadrani su, vidjevši kako su preslabi za otpor, ponudili Henriku Dandolu predaju grada uz uvjet da im poštedi živote¹⁵³. Dužd nije htio odgovoriti na ponudu bez savjetovanja s križarima. Dok su se oni savjetovali sa Zadranima su u kontakt stupili križari koji nisu željeli sudjelovati u osvajanja kršćanskog grada. Među njima su bili: Robert od Bovesa, Simon od Montforta i cistercitski opat Guido od Vauxa. Obećali su im kako ih oni neće napasti i da, ako se mogu obraniti od Mlečana, mogu biti mirni. Na to se zadarsko poslanstvo vratilo u grad ne sačekavši duždov odgovor koji bi glasio, da prihvaća predaju jer se tako dogovorio s križarskim vođama¹⁵⁴. Opat Guido od Vauxa pokušao je križare odvratiti od napada tako što im je u ime pape zabranio da napadaju grad. Međutim, među križarima je prevladala struja koja je bila uz mletačkog dužda, a Simon od Montforta i križari koji nisu htjeli napadati kršćanski grad ulogorili su se podalje od grada, vjerojatno kod Bokanjca¹⁵⁵. Sutradan, 13.11.1202. rano ujutro, križarska vojska utaborila se pred gradskim zidinama i razmjestila „kamenobacače i katapulte“ i ostale opsadne strojeve u kojima nije oskudijevala, a na lađe su postavili ljestve preko kojih su se imali popeti na zadarske bedeme. „Tada stadoše bacati na grad kamenje protiv zidova i protiv tornjeva. Pet dana potraja tako ova navala. I tada postaviše na jedan toranj svoje bušilice i stadoše bušiti zidove.“¹⁵⁶ Zadrani su prestali s otporom i predali se na milost i nemilost mletačkom duždu 18.11.1202. Nakon što su ušli u grad križari i Mlečani su ga opljačkali, a većina Zadrana napustila je svoje domove i sklonila se u Nin i Biograd¹⁵⁷. Dužd je s križarima dogovorio da prezime u gradu i da ga podijele na dva dijela. Mlečanima je pripao dio prema luci, a križarima ostatak. Već nakon tri dana došlo

¹⁵² *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.*, 91-92.

¹⁵³ Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 177-178.

¹⁵⁴ Isto, 178; *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.*, 95.

¹⁵⁵ *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.*, 123.

¹⁵⁶ Isto, 97.; o tome i Christopher Tyerman, *Božji rat sv.2* (Zagreb: 2010), 538. ; Donald E. Queller, Thomas F. Madden, *The Fourth Crusade – Conquest of Constantinople 1201-1204.* (Philadelphia, 1997.), 69.

¹⁵⁷ Franjo Šanjek ur, *Povijest Hrvata – srednji vijek*, 184; Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 178.

je do međusobnog sukoba u kojem je bilo dosta mrtvih i ranjenih, a tjedan dana trebalo je duždu i križarskim vođama kako bi smirili situaciju¹⁵⁸.

Nakon što je Zadar već bio osvojen i napušten ugarsko-hrvatski kralj Emerik obratio se papi zahtijevajući da mu križari vrate grad. U veljači 1203. god. papa je uputio dva pisma križarima u kojima im je zaprijetio izopćenjem ako ne prestanu razarati grad i ako Zadranima ne nadoknade štetu. Zahtijevao je od njih da zatraže oprost od kralja Emerika i da prisegnu kako više neće upadati u kršćanske zemlje. U tu svrhu poslao im je kardinala Petra Capuanu kako bi pred njim prisegnuli. Križari su tako i učinili, te su u travnju 1203. godine, prije napuštanja Zadra, zatražili oprost od pape.¹⁵⁹

Dok su još boravili u Zadru ka križarima je krajem 1202. god. doplovilo poslanstvo bizantskog carevića Alekseja kako bi utanačili uvjete pod kojima će osvojiti Carigrad¹⁶⁰. Jedan dio križara, među kojima i već prije spomenuti opat od Vauxa i Simon od Montforta, nije htio pristati na novi pohod na kršćansku zemlju. Ugovor je na kraju sklopljen, a u ime križara potpisalo ga je dvanaest križarskih vođa.¹⁶¹ Nesuglasice među križarima nastavljene su i vojska se počela osipati. Dio ih se ukrcao na lađe (od njih se oko 500 kasnije utopilo), a dio je pobjegao kopnom kroz Hrvatsku, gdje su bili napadnuti od lokalnog stanovništva pa ih se dio vratio natrag u grad. Konačno, prije nego su isplovili iz Zadra 7.4.1203. god. Mlečani su srušili zidine uz more, a pojačali one s kopnene strane kako bi ga lakše obranili u slučaju napada postrojbi ugarsko-hrvatskog kralja. Križare su s dijelom vojske napustili Simon od Montforta, njegov brat Guido, opat Guido od Vauxa i još neke križarske vođe¹⁶².

Pošto su u jesen 1203. god. međusobno zaratili, ugarsko-hrvatski kralj Emerik i herceg Andrija nisu mogli pomoći Zadranima u oslobađanju grada. U pomoć im je najvjerojatnije pritekao tada najmoćniji hrvatski velikaš, knez Šibenski i Sidraški, Domald.¹⁶³ Po Tomi Arhiđakonu u preuzimanju grada pomogao im je splitski nadbiskup Bernard koji je, plativši im kraljevskim zlatom i srebrom iz samostana u Vrani, unajmio lađe od Gaetanaca.¹⁶⁴ Moguće je i da su zajedničkim snagama, Gaetanci i prognani Zadrani s morske, a Domald s

¹⁵⁸ *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.*, 97-99; Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 178.

¹⁵⁹ Franjo Šanjek ur, *Povijest Hrvata – srednji vijek*, 196.

¹⁶⁰ Ponudio im je 200000 maraka srebra, hranu za čitavu vojsku i 10000 vojnika i to sve u roku od jedne godine. *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.* (Zagreb, 1951.), 101.

¹⁶¹ Isto, 103-105.; Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 179.

¹⁶² *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.*, 105. i 111-113.; Franjo Šanjek ur, *Povijest Hrvata-Srednji vijek*, 196.

¹⁶³ Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 181.

¹⁶⁴ *Historia Salonitana*, 131-133.

kopnene strane oslobodili grad od Mlečana i preostalih križara. U svakom slučaju zadarski prognanici vraćaju se 1204. god. iz Nina i Biograda (koji je tada dobio naziv Stari Zadar ili Zara Vecchia) u svoj grad u kojem je knez Domald. Već slijedeće, 1205. godine, Zadar sklapa mir s Mlečanima i priznaje njihovu vlast¹⁶⁵.

7.10 Provala Tatara

U prvoj polovici 13. stoljeća tatarska država protezala se golemim stepama srednje Azije, pokorenim kineskim područjem sjeverno od Žute rijeke, te visinskim prostranstvima Perzije. Veliki kan Ogotaj (1229. – 1241.), koji je svoje sjedište imao u Karakorumu objavio je 1235. rat narodima zapadno od rijeke Volge. Džingiskanov nećak Batu - kan i njegov vojskovođa Subotaj krenuli su s velikom vojskom, prešli Ural te 1236. uništili privolške Bugare, zatim su 1237. opustošili Rjazansku kneževinu spalivši u mjesec dana 14 gradova, među kojima i Moskvu. Godinu dana kasnije, 4. ožujka 1238., u bitci na rijeci Siti razbili su rusku vojsku predvođenu velikim knezom Jurijem Vsevolodičem, te se zaputili ka privolškoj stepi gdje su u teškim borbama zauzeli Kozeljsk na Zizdri, i time je prvi dio osvajačkog pohoda Tatara bio završen.¹⁶⁶ Nakon kraćeg predaha, u ljeto 1240. pohod je nastavljen osvajanjem Krima, a 19. studenog 1240. nakon krvavih borbi pada Kijev. Poslije pustošenja Volinjske kneževine Tatari su se razdijelili u dvije vojske. Jedna je pod vodstvom Burundaja krenula na Poljsku i Šlesku, poharala ih i stigla do granica Saske i Brandenburga. Kod Lignica Tatari su, 9. travnja 1241. porazili vojsku Henrika Pobožnog sastavljenu od Poljaka, Šlezana, Teutonskih vitezova i Templara, međutim nisu prodrli dalje u njemačke zemlje, već su opustošili Češku i zaputili se k Ugarskoj.¹⁶⁷

Istovremeno druga vojska predvođena Batu – kanom i njegovim vojskovođom Subotajem poharala je Galič te se preko Karpata spustila u Panonsku nizinu. Tu su im se na rijeci Šajo 11. travnja 1241. pokušali suprostaviti ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. i herceg Koloman, ali su bili do nogu potučeni. Bela IV. pobjegao je u Austriju k hercegu Fridriku II. Babenbergu, a Koloman je teško ranjen otišao preko Drave u Slavoniju gdje je podlegao

¹⁶⁵ Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 181-182.

¹⁶⁶ Josip Ante Soldo, „Provala Tatara u Hrvatsku“, *Historijski zbornik XXI-XXII* (1968-1969): 371.

¹⁶⁷ Isto, 371-372.

ranama te je pokopan u crkvi dominikanskog samostana u Čazmi.¹⁶⁸ Bela IV. zatim je otišao u Zagreb, a kraljicu Mariju i sina Stjepana (budućeg ugarskog kralja Stjepana V.) s relikvijama ugarskog kralja sv. Stjepana i ostalim dragocjenostima poslao u Split, no kako piše Toma Arhiđakon, neki suparnici Splitskana nagovorili su je da ne ulazi u Split pa se smjestila u Klis.¹⁶⁹

U siječnju 1242. kada je nastupila zima i rijeke se zaledile tatarski vojvoda Kadan s dijelom vojske krenuo je u potjeru za Belom IV. Najprije je spalio Budim i Ostrogon, te se spustio do Stolnog Biograda. Međutim, nije ga uspio osvojiti jer je bio dobro zaštićen brojnim močvarama, a i branile su ga čete Latina (najvjerojatnije Templari) s brojnim ratnim strojevima. Kadan je opsjedao grad nekoliko dana i vidjevši da ga ne može osvojiti dao se u daljnju potjeru za Belom IV.¹⁷⁰ Prije nego su Tatari prešli Dravu ugarsko-hrvatski kralj je sa svojom pratnjom napustio Zagreb i spustio se do mora. U Splitu ga je primio načelnik Gargan. Kralj nije dugo boravio u Splitu već je u strahu od Tatara i nezadovoljan što mu Splitskani u kratkom roku nisu mogli osigurati galije za bijeg, s ženom i blagom u ožujku 1242. otišao u Trogir kojem tom prilikom daje i potvrđuju povlastice svojih prethodnika.¹⁷¹ Za to vrijeme Kadan je sa svojom vojskom napredovao kroz Slavoniju i Hrvatsku. Na tom putu opustošio je dijelove Slavonije i spalio Zagreb kada je stradala i katedrala.¹⁷²

Kada je saznao da se Bela IV. nalazi na morskoj obali nakratko se zaustavio kod rijeke Sirbij (Una ili Srebrenica u Lici). Tu se dogodio stravičan maskar nad zarobljenicima koje su Tatari vodili sa sobom još iz Ugarske. Naime, sve su ih sakupili na jednoj livadi, uključujući i žene i djecu te im odrubili glave.¹⁷³ Nedugo nakon toga Kadan se sa svojom vojskom pojavio pod zidinama Splita. Vidjevši ih sa zidina Splitskani su pomislili kako su to Hrvati i počeli se pripremati za juriš. Ali izbjeglice iz Ugarske, koje su se nalazile u Splitu, prepoznali su bojne znakove Tatara te su obuzeti strahom pobjegli u crkvu izgubivši svaku nadu, znajući kako ovi postupaju s zarobljenicima. Oni koji su bili van zidina u panici su nahrupili u grad ostavljajući konje i stoku, odjeću i oruđe. Zavladao je strah i pošto su kuće bile prepune, mnoštvo je ostalo na ulicama tražeći zaklon pod svodovima palača. Približavajući se zidinama Tatari su pobili sve koje su zatekli van grada. Nisu poštedjeli niti žene, djecu i starce. Jedan odred je došao pod zidine, dobro ih razgledao sa svih strana i povukao se. Splitskani su u međuvremenu

¹⁶⁸ Josip Ante Soldo, „Provala Tatara u Hrvatsku“, 372-373.

¹⁶⁹ *Historia Salonitana*, 243.

¹⁷⁰ Isto, 245.

¹⁷¹ Isto, 245-247.

¹⁷² Josip Ante Soldo, „Provala Tatara u Hrvatsku“, 384.

¹⁷³ *Historia Salonitana*, 249.

pripremajući se za opsadu počeli graditi ratne strojeve i postavljati ih na prikladne pozicije.¹⁷⁴ Nakon nekoliko dana dio tatarske vojske kreće u napad na klišku tvrđavu vjerujući da kralj ondje boravi. Napadači su odapinjali strijele i bacali koplja na branitelje ali su brzo uvidjeli da od toga nema previše koristi jer su ovi dobro zaklonjeni. Sišli su sa svojih konja i krenuli se uspinjati uz padine na kojima se nalazila utvrda. Kliška posada ih je zasula kamenjem te ih nekolicinu usmrtila. Na to su ovi još žešće nasrnuli i došlo je do bitke prsa u prsa na stijenama oko zidina.¹⁷⁵ Shvativši kako kralj nije u utvrdi uzjahali su konje i zaputili se ka Trogiru, dok je jedan manji odred skrenuo ka Splitu u kojem je zavladao panika jer su kružile glasine kako Tatari pripremaju ratne strojeve pomoću kojih će razoriti grad. Međutim, ovoga puta Split nije bio meta napada već se glavnina Kadanove vojske našla pod zidinama Trogira. Kada su shvatili da se voda u kanalu koji odvaja grad od kopna ne može pregaziti zbog dubokog mulja, povukli su se. Sve to Bela IV. je sa svojom ženom i pratnjom promatrao s lađe na kojoj se osjećao sigurnije. Nakon nekoliko dana pod trogirске zidine stigao je tatarski glasnik koji je slavenskim jezikom zatražio predaju grada. Po kraljevoj zapovijedi Trogirani nisu dali nikakav odgovor. Tijekom cijelog ožujka 1242. Tatari su se, iz svojih logora koje su podigli u blizini, spuštali pod trogirске i splitske zidine da bi iznenada kako su i došli napustili hrvatske zemlje.¹⁷⁶

Bez opsadnih sprava i mornarice Tatari nisu mogli osvojiti dobro utvrđene Split, Klis i Trogir, a za dužu opsadu nedostajalo je hrane za njihove konje jer ju je uništio ožujski mraz. Njihov glavni logor se po svemu sudeći nalazio u plodnom kninskom polju jer je tu bilo najviše hrane za konje koju je kako je već spomenuto uništio mraz, pa je tako okolica Knina i najviše stradala. Tada su pod udarcima Tatara stradale i crkve u Biskupiji, a nakon njihovog pustošenja život pod kninskom tvrđavom nije se još dugo oporavio. Pored toga, brdovit teren u zaleđu Trogira, Splita i Klisa bio je za Tatare, navikle na bitke na širokim prostranstvima, nepovoljan, a to su dobro koristili branitelji zalijetavši se povremeno iz utvrđenog Trogira ili sa vrhova brda s kojih su pratili pokrete Tatara. U borbama koje su se odvijale tijekom ožujka osobito su se istakli: trogirski knez Stjepko Bribirski, krčki knezovi, Šubići, odred Templara iz Šibenika, te velikaši iz kraljeve pratnje. U obrani Klisa istakli su se knez Butko i čuvar sina Bele IV., kraljevića Stjepana, Herbert Oslov.¹⁷⁷

¹⁷⁴ *Historia Salonitana*, 249-251.

¹⁷⁵ *Isto*, 251.

¹⁷⁶ *Isto*, 251-253.

¹⁷⁷ Josip Ante Soldo, „Provala Tatara u Hrvatsku“, 382-285.

Napustivši Hrvatsku Tatari su se preko Bosne i Raške spustili do Dubrovnika gdje su načinili manju štetu, zatim su spalili Kotor, Svač i Drivast da bi se opet preko Raške našli u Bugarskoj gdje su pobili zarobljenike, uglavnom Ugre i Slavene te su nakon toga nestali u azijskim stepama. Tako iznenadan odlazak Tatara zbio se smrti zbog njihovog kana Ogotaja.¹⁷⁸

7.11 Split i Trogir

Sukobi između Splita i Trogira, 1243. – 1244. godine, izbili su zbog sela Ostrog, koje se prema privilegijama koje je 18.3.1242. Bela IV. izdao Trogiranima nalazilo unutar njihovog komunalnog teritorija, a pripadalo je splitskom nadbiskupu pa su i Splićani polagali pravo na isto.¹⁷⁹ Do prvih sukoba došlo je 1243. kada je splitski potestat Bernard s odredom naoružanih ljudi zarobio 50 Trogirana i bacio ih u tamnicu. Kako ne bi došlo do još većeg sukoba intervenirao je gradski sudac Girardo iz Mutine te je došlo do pregovora između Splita i Trogira koji su ishodili sporazumom potpisanim 11.9.1243., prema kojem Trogirani priznaju splitskom nadbiskupu pravo na selo Ostrog, dok se o ostalim spornim naseljima (Bijaćima i crkvi sv. Vitala) nije niti raspravljalo, što je značilo da ona ostaju u posjedu Trogira. Ovakvim rješenjem nije bila zadovoljna niti jedna strana, ali ipak je prevladala želja za mirom, pa su zarobljeni Trogirani pušteni iz tamnice.¹⁸⁰ Nakon njihovog puštanja Trogirani su o svemu izvijestili Belu IV. koji je 3.12.1243. poništio splitsko – trogirski sporazum i potvrdio svoje privilegije Trogiru iz 1242. god.¹⁸¹ Splitski potestat Bernard na tu je vijest počeo sakupljati vojsku i pripremati bojne sprave i lađe za napad na Trogir. Trogirani su ponudili nagodbu, ali su je Splićani odbili i zaputili se s mnoštvom lađa ka Trogiru. Trogiranima nije preostalo drugo nego da i oni opreme lađe i suprotstave se. Krenuli su u susret Splićanima s puno manje lađa, imali su jednu veliku trijeru (koju su dobili od kralja Bele IV. dok je boravio u Trogiru), dvije liburne i jednu veliku zadarsku lađu. Kada su se približili jedni drugima, Trogirani su uvidjeli da su malobrojniji te su se povukli bliže svome gradu. Do sukoba je došlo kada se jedna velika splitska trijera nasukala. Trogirani su je opkolili s dvije liburne i zametnuli bitku. Jedna splitska liburna zabila se s kljunom u trogirsku, ali se više nije mogla

¹⁷⁸ *Historia Salonitana*, 253-255.

¹⁷⁹ Grga Novak, *Povijest Splita*, 118.

¹⁸⁰ *Historia Salonitana*, 271.

¹⁸¹ Grga Novak, *Povijest Splita*, 119.

izvući jer su se Trogirani povukli na galiju pa se ova podigla. Bitka je završila pobjedom Trogirana. Splitski su imali dosta mrtvih i ranjenih, a 40 ih je zarobljeno.¹⁸² Sada je Trogir preuzeo inicijativu i u savezu s Hrvatima iz zaleđa napao splitski teritorij. Na to su Splitski za svoga kneza izabrali bosanskog bana Ninoslava i pozvali ga da im sa svojom vojskom dođe u pomoć, obvezavši se kako će pokriti sve troškove ratovanja. Ninoslav se odazvao i došao s jakom vojskom koju je pojačao sa splitskim odredima, te je preuzeo inicijativu upavši u trogirsko polje koje je dva tjedna pustošio posjekavši vinograde i stabla i zapalivši žito. Osim Trogira, Ninoslav je napao i Klis jer ih je kliški knez Butko Julijanov pomagao. Međutim, nakon nekoliko okršaja s Butkovom vojskom povukao se u Bosnu, a u Splitu je ostavio kao namjesnika svog šurjaka Rikarda i jednog svog sina s odredom konjanika kako bi pomogli Splitskim u daljnjim okršajima. Splitu su pomagali i humski knez Andrija i Poljičani, dok su trogirski saveznici bili Stjepko Šubić i Nelipići: Danijel, Kristofor i Krajnik, a imali su i potporu ugarsko – hrvatskog kralja Bele IV. koji je Splitskim zamjerio kršenje privilegija izdanih Trogiru, te je u pomoć Trogiranima poslao slavonskog bana Dionizija, biskupa Bartolomeja i kneza Mihajla.¹⁸³ Našavši se u bezizlaznoj situaciji, Splitski su poslali kralju svoje poslanike koji su se ispričali i zatražili primirje. Međutim, Bela IV. nije o tome uopće htio raspravljati, već je samo zatražio da za splitskog nadbiskupa bude izabran čazmanski prepošt Hugrin. Splitski su na to pristali nadajući se kako će tako izbjeći sukob sa slavonskim banom Dionizijem. Pri Hugrinovom izboru za splitskog nadbiskupa došlo je do sukoba između splitskog kaptola i Arhidakona s jedne, i kneza Rikarda, suca Mugia i splitskih vijećnika s druge strane. Naime, Toma Arhidakon i kaptol žestoko su se usprotivili miješanju svjetovnjaka u izbor nadbiskupa. Na kraju su, knez Rikard i sudac Mugio, skupa s vijećnicima uspjeli pridobiti 5 kaptolskih svećenika te su iz sakristije splitske prvostolnice uzeli pečat, sastavili pismo o izboru Hugrina za nadbiskupa i poslali ga Beli IV. koji je izbor odobrio.¹⁸⁴ Međutim, usprkos nadi Splitskih, kralj nije promijenio svoju odluku da ih kazni zbog nepoštivanja njegovih privilegija Trogiru, i već dva tjedna nakon Hugrinova izbora za nadbiskupa, slavonski ban Dionizije se sa svojom vojskom utaborio u Solinu. Zatražio je od Splitskih taoce i veću svotu novaca, što su ovi odbili jer su se time kršile stare privilegije dobivene od ugarsko - hrvatskih kraljeva. Dionizijeva vojska pojačana Trogiranima napala je grad 12.7.1244. Nakon žestokih sukoba u predgrađu Splitski su bili prisiljeni povući se unutar bedema. Toga dana poginulo je 10 branitelja i 30 napadača, a spaljeno je preko 500

¹⁸² *Historia Salonitana*, 283-287.

¹⁸³ Grga Novak, *Povijest Splita*, 119-120.

¹⁸⁴ *Historia Salonitana*, 291.

kuća unutar prostora koji je bio ograđen suhozidom. Narednog dana splitsko izaslanstvo zatražilo je mir, što je Dionizije odbio te nastavio s napadima. Međutim, brzo je shvatio kako grad neće tako lako zauzeti, pa je sada on zatražio pregovore.¹⁸⁵ Nakon kraćih pregovora dogovoreni su uvjeti po kojima se Split obvezao platiti 600 srebrenih maraka i dati 6 mladih plemića za taoce, kao garanciju vjernosti kralju. Također im je uskraćeno pravo da za kneza biraju stranca, već je on morao biti iz kraljevih zemalja i vjeran kralju. Obvezali su se i kako neće osporavati Trogiranima posjed Ostrog, te su se odrekli svih privatnih posjeda na trogirskom teritoriju i prava na otočić sv. Stjepana koji su prepustili Trogiru. Osim toga obvezali su se da neće primati nikoga tko je neprijatelj ugarsko-hrvatskog kralja i napustili su savezništvo s bosanskim banom Ninoslavom, humskim knezom Andrijom i drugim kraljevim protivnicima koji su ih dotad pomagali. Trogirani su se, sa svoje strane, odrekli svih svojih privatnih posjeda na splitskom teritoriju, a ban Dionizije se obvezao da će zarobljeni Splitsani biti pušteni na slobodu. Mirovni ugovor potpisan je 19.7.1244. uz stavku da će, ako bilo koja od ugovarajućih strana započne sukob, biti obvezna platiti kralju 1000 srebrenih maraka i uz to biti od njega kažnjena.¹⁸⁶

7.12 Kraljica Marija opsjeda Split

Godine 1261. u Hrvatsku je došla kraljica Marija, žena ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV., u pratnji velikaša i vojske kako bi svoga sina Belu, kao budućega slavonskog hercega, prikazala narodu i primila za njega prisegu vjernosti. Dok je boravila u Kninu, dogodio se incident. Naime, dok se na splitskim poljima odvijala žetva, skupina ugarskih vojnika iz kliške tvrđave otimala je ljetinu lokalnim seljacima i došla u sukob s grupom splitskih mladića, prilikom kojeg su dva ugarska vojnika izgubila život.¹⁸⁷ Splitsani su odmah uputili izaslanstvo kraljici u Knin, koje je pojasnilo da su mladići radili na svoju ruku, a ne po nalogu komune. Međutim, ona nije prihvatila objašnjenje i uputila se u Klis. Splitsani su, predosjećajući kako priprema osvetu, svakodnevno slali poslanstva s darovima ne bi li ju umilostivili, ali uzalud.¹⁸⁸ Po kraljičinoj zapovijedi, vojska sastavljena od Ugra, Slavena i Kumana krenula je na grad. Splitsani su se na vrijeme povukli unutar zidina, te postavili jake

¹⁸⁵ *Historia Salonitana*, 293-295.

¹⁸⁶ Grga Novak, *Povijest Splita*, 121.

¹⁸⁷ *Historia Salonitana*, 311.

¹⁸⁸ Isto, 311-313.

straže i pripremili se na obranu, tako da Ugri nisu niti pokušali napasti, već su samo opustošili i opljačkali splitska polja. Shvativši kako silom neće moći zauzeti grad, kraljica se odlučila poslužiti lukavstvom. Poslala je izaslanstvo koje je zatražilo pregovore, ali pod uvjetom da se oni odvijaju izvan gradskih zidina. Splitski su pristali i na pregovore poslali ugledno poslanstvo sastavljeno od gradskih sudaca i vijećnika. Dok su se kod istočnih gradskih vrata, pokraj dominikanskoga samostana odvijali pregovori, ugarski vojnici su iz zasjede navalili na splitske izaslanike. Zarobili su njih petoricu, nekolicinu ranili, a ostali su uspjeli pobjeći unutar zidina.¹⁸⁹ Nakon ovog događaja, Splitski su poslali izaslanike kralju Beli IV. u Ugarsku žaleći se na kraljičin postupak. Kralj je prihvatio žalbe i poslao franjevce u Klis ka kraljici, ne bi li je odvratili od daljnjih sukoba sa splitskom komunom. I Splitski su joj slali poslanstva kako bi ishodili oslobađanje svojih uglednih građana iz kliške tamnice. Na kraju je pristala da Split pošalje svečano poslanstvo u Ugarsku, a da će se ona za njih zauzeti kod kralja. Poslije tog dogovora, kraljica je dala premjestiti zarobljenike u Knin, a ona se zaputila u Ugarsku. Kada su splitski izaslanici, Toma Arhiđakon i Marin Bonažunta stigli u Ugarsku i izložili stvar Beli IV., kraljica Marija nije održala riječ, već ih je pred kraljem napala pridobivši ga na svoju stranu. Kralj je odlučio kako će pustiti zarobljenike pod uvjetom da mu Splitski daju za taoce 24 svoja plemića. Toma Arhiđakon i Marin Bonažunta to nisu mogli prihvatiti, jer se protivilo privilegijama koje je Split dobio od prijašnjih ugarsko-hrvatskih kraljeva, i vratili su se nazad neobavljena posla.¹⁹⁰ Nedugo zatim, u Split je stigao ban Roland s kraljevom porukom da pristaje na 12 talaca koje on sam odabere te da moraju bana Rolanda izabrati za svoga kneza. Nemajući puno izbora, Splitski su to prihvatili. Iduće godine, Bela IV. i kraljica Marija došli su u Bihać, kako bi u njemu proveli uskršnje blagdane. U Bihać je došlo i izaslanstvo splitske komune s kojim je kralj ugovorio iz kojih obitelji trebaju biti taoči. Na sam Uskrs 1262. Toma Arhiđakon i dva građanina Dujam Kasarov i Nikola Dujmov, doveli su za taoce 12 dječaka koje su kralj i kraljica dobro primili uz obećanje da ih neće dugo zadržati. Tada su, nakon pune dvije godine zatočeništva, na slobodu pušteni splitski plemići iz kninske tamnice.¹⁹¹

¹⁸⁹ *Historia Salonitana*, 313.

¹⁹⁰ Isto, 315.

¹⁹¹ Isto, 315-317.

7.13 Mladen II. opsjeda Trogir i Šibenik

Početakom 14. stoljeća Bribirci su na vrhuncu moći i upuštaju se u sukob s Mletačkom Republikom oko Zadra. Pavao I. pripremao je preuzimanje Zadra još od svog stupanja na političku scenu. Održavao je veze sa zadarskim plemićima i povjeravao im prestižne položaje na područjima pod svojom upravom. Znajući kako njegova omiška gusarska mornarica nije dorasla mletačkoj, pokušavao je pridobiti pristalice u samoj Veneciji koristeći za to rodbinske veze s obitelji Tiepolo, koja je pripremala preuzimanje vlasti u Mletačkoj Republici.¹⁹² Pogodan trenutak ukazao se 1310. kada se Venecija, zbog sukoba s papom za Ferraru, našla u teškoj situaciji. U proljeće iste godine, u blizini zadarske granice, počeo je s okupljanjem vojnih snaga. Međutim, nije poduzimao ništa sve dok u ožujku 1311. njegove pristaše u gradu nisu provele udar protiv mletačkog kneza i pozvale ga u pomoć. Tada je u grad poslao svoga sina Mladena II. s vojskom, i Zadranjani su ga proglasili za svoga kneza, a kako je Zadar smatran glavnim gradom Dalmacije, Mladen II. uzeo je naslov *princeps Dalmatiae*.¹⁹³ Mlečani su na to poslali jaku flotu koju su, nakon dvije žestoke bitke, Zadranjani pobijedili, a kopnene snage koje su se iskrcale porazila je vojska Mladena II. Pregovori o gradu započeli su u travnju 1312., a vodio ih je drugi Pavlov sin Juraj II. Dok su se pregovori odvijali bez rezultata, 1. svibnja umro je Pavao I., i svoj dominij ostavio Mladenu II. Unatoč tome što je oslabio mletačku vojnu moć, potkupivši vođu njihovih plaćenika koji su opsjedali Zadar, Mladen II. nije uspio zadržati grad, te je u rujnu 1313. dopustio njegov povratak pod mletačku vlast, nakon što su mu ovi zajamčili široku autonomiju.¹⁹⁴

Mladen II. vodio je sukobe na više strana. U proljeće 1315. upleo se u pobunu u Trogiru koju je vodio, potestat i kapetan, Matej Zorijev iz plemićke obitelji Cega. Do pobune je došlo uslijed frakcijskih borbi unutar trogirске komune koje su se odvijale između Matejevih, i pristaša obitelji Andreis. Matejeva strana je nadjačala i protjerala Andreise iz grada, a ovi su uspjeli pridobiti Mladena II. za saveznika. On je zatražio od Trogira da mu pošalje „prazan list pergamene na koji će napisati što god želi od grada“, i zatražio 40 talaca i bezuvjetnu predaju. Gradsko vijeće je taj zahtjev odbilo i odredilo da se sruši franjevački samostan izvan grada, jer da bi ga ban mogao upotrijebiti u slučaju opsade. Usprkos

¹⁹² Damir Karbić, „Šubići do gubitka nasljedne banske časti“, 18.

¹⁹³ Isto, 18-19.

¹⁹⁴ Isto, 19-20.

uvjeravanjima Mladena II. kako neće opsjedati grad samostan je ipak srušen.¹⁹⁵ Do veće eskalacije sukoba nije došlo jer je ban pristao ostaviti Mateja na položaju uz veliku globu, ali pobunu mu nije zaboravio i odlučio se čekati bolju prigodu podupirući trogirске izgnanike putem šibenske komune. Matej se nije usuđivao otvoreno odbaciti Mladenovu vlast, ali je pokušavao pridobiti pristalice među članovima njegova dvora, ne bi li mu oni pomogli sklopiti povoljniji dogovor. Sukobi u Trogiru i izvan njega trajali su do jeseni 1317. god., kad su izgnanici uz pomoć Šibenika i bana Mladena II. zbacili Mateja s vlasti i protjerali ga zajedno s njegovim pristašama.¹⁹⁶

Osim s Trogirom, Mladen II. sukobljavao se i s hrvatskim velikašima, knezom Frederikom Krčkim, vojvodom Nelipcem i Kurjakovićima, a sudjelovao je, kao saveznik ugarsko-hrvatskog kralja Karla Roberta, u križarskom pohodu protiv Raškoga kralja Uroša II. Milutina. Imao je problema i u Bosni s tamošnjim velikašima, pristašama obitelji bivšeg bosanskog bana Stjepana Kotromana.¹⁹⁷

Godine 1319. pobunio se, do tada Šubićima najodaniji grad, Šibenik, i zatražio pomoć Venecije. Međutim, pobuna je brzo slomljena pa diplomatski pokušaji Venecije nisu urodili plodom, ali ipak to je bio prvi slučaj venecijanskog uplitanja u poslove Mladena II.¹⁹⁸

U zimu 1321./22. dolazi do nove pobune Šibenika, kojoj se priključio i Trogir. Ovaj put Mladen II. dolazi sa vojskom pred Šibenik, gdje je ostao mjesec dana pustošeći šibensko polje, sijekući stabla i vinograde. Pošto ga nije uspio zauzeti, zapovjedio je da se pred grad dovedu Kozinina braća (vođa prethodne šibenske pobune koji je umro u tamnici) i tu ih je dao pogubiti. Tada se s vojskom zaputio u Trogir i, kao i šibensko, opustošio je trogirsko polje, ali grad nije uspio zauzeti. Šibensko-trogirsku pobunu podržala je Venecija. Šibenik joj se dobrovoljno predao u ožujku 1322. te je ona poslala flotu da štiti grad od osвете Mladena II. U svibnju iste godine i Trogir je prihvatio mletačko vrhovništvo, unatoč savezu koji je prije toga sklopio s Mladenovim bratom Pavlom II.¹⁹⁹

Ugarsko-hrvatski kralj Karlo I. iskoristio je sukobe Mladena II. sa svojim bratom Pavlom II., ostalim hrvatskim velikašima i Šibenikom i Trogirom kako bi skršio moć Bribiraca. To mu je i uspjelo nakon dviju bitaka, jedne kod Šibenika, a druge kod Bliske kod

¹⁹⁵ Karbić, „Šubići do gubitka nasljedne banske časti“, 20-21.

¹⁹⁶ Isto, 21.

¹⁹⁷ Isto, 21-22.

¹⁹⁸ Isto, 22.

¹⁹⁹ Isto, 23.

Klisa u kojoj je vojska slavonskog bana Ivana Babonića i njegovih saveznika, među kojima se nalazio i Mladenov brat Pavao II., te šibenska i trogirski milicija, porazila Mladenove postrojbe, sastavljene od Vlaha i sitnog plemstva Poljičke župe i postrojbi brata mu Jurja II. Nakon poraza Mladen II. se u Kninu predao Karlu I., koji ga je kao svog zarobljenika odveo u Ugarsku iz koje se više nikad nije vratio (umro je četrdesetih godina 14. stoljeća).²⁰⁰

7.14 Opsada Zadra

Nakon smrti kneza Nelipca, koji je svoje uporište imao u tvrdom Kninu, ugarsko – hrvatski kralj, Anževinac, Ludovik I. poslao je, u rujnu 1344. god., slavonskog bana Nikolu Banića da zauzme Knin jer mu je trebalo čvrsto uporište radi mogućeg sukoba s Mletačkom Republikom. Otpor mu je pružila udovica kneza Nelipca, Vladislava, i tek 23. lipnja 1345. dolazi do sporazuma po kojem ona i njezin malodobni sin Ivan Nelipčić prepuštaju Ludoviku I. četiri utvrde: Počitelj, Srb, Ostrog i Unac, a Knin i Brečevo će mu prepustiti kada im kralj za uzvrat da Cetinu i Klis. Ludovik je tako stekao najvažnije utvrde u Hrvatskoj, koje su se nalazile na strateški važnom unskom putu koji spaja Slavoniju s Jadranskim morem.²⁰¹

Kada je u ljeto 1345. god. stigao u Bihać, dalmatinski mu gradovi šalju poslanstva iskazujući svoju odanost, iako su tada priznavali mletačku vlast. I Zadar je uputio četiri svoja ugledna građana s bogatim darovima, ali dok su oni išli prema Bihaću, Ludovik je već otišao put Ugarske. Kada su Mlečani saznali za taj potez Zadranu, ocijenili su to kao izdaju i uputili ka Zadru flotu pod zapovjedništvom Petra Canale i kopnenu vojsku pod Markom Giustinianijem. Misleći kako je mletačka vojska upućena radi zaštite, Zadranu zapovjedniku flote šalju poslanstvo sastavljeno od kneza Marka Cornarija i dva plemića. Pošto su plemići zadržani na brodu a knez odveden, šalju novo poslanstvo s ciljem da sazna kakve su namjere Mlečana. One su im, u međuvremenu, postale jasne jer su vidjeli proglas kapetana mornarice kako se svi Mlečani imaju iseliti iz grada.²⁰²

Prije nego je 22. kolovoza 1345. mletačko brodovlje blokiralo grad, počelo se s pljačkom zadarskog distrikta. Po duždevoj zapovjedi Pažani zatvaraju 12 zadarskih plemića i

²⁰⁰ Karbić, „Šubići do gubitka nasljedne banske časti“, 23-24.

²⁰¹ Šanjek, ur, *Povijest Hrvata – srednji vijek*, 223-224.

²⁰² Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 298-299.

39 pučana. Dalmatinske komune koje priznaju mletačku vlast (Dubrovnik, Split, Rab i Trogir) naoružavaju svoje brodove i šalju ih na Zadar, a Mlečani gomilaju svoje kopnene snage u Ninu. Zadrani odgovaraju protumjerama. Zarobljavaju jednu trogirsku galiju, koja se zatekla u uvali Maistro (Draženica), sjeverozapadno od gradske luke, a njezinu posadu zatvaraju jer su i Trogirani, po nalogu Venecije, zatvorili sve Zadrane koje su zatekli u gradu.²⁰³

Prije početka samih borbi, 13. kolovoza počinjen je zločin od strane Mlečana, kada su vojnici s jedne njihove galije pobili skupinu Zadrana koja se vraćala s otoka u grad (među njima je bilo i djece). Nakon tog čina Zadrani šalju fratra Nikolu, koji pokušava odvratiti mletačkog zapovjednika flote od takvih postupaka. Odgovor je bio ultimatum da poruše sve gradske zidine, a tvrđave i utvrđenja, u i izvan grada, predaju vlasti dužda i sami priznaju njegovu vlast, ili neka se u protivnom pokušaju suprotstaviti mletačkoj sili. Zadrani su izabrali ovo drugo i odlučili uputiti poslanstvo ugarsko – hrvatskom kralju Ludoviku I. po pomoć.²⁰⁴

U međuvremenu pomorska blokada postajala je sve jača, tako da su brodovi koji su blokirali grad bili međusobno udaljeni „koliko se može dobaciti kamen“, a mletačke kopnene snage, sačinjene od 20 000 pješaka i konjanika pod zapovjedništvom Marka Giustinijanija, krećući se iz Nina prema Zadru usput ubijaju sve zadarske građane koje zateknu i spaljuju im domove.²⁰⁵

Zadrani se pripremaju za obranu, kopaju jarke uz obalu luke i uz velika gradska vrata, a oko grada podižu nasipe. Kako bi zaštitili luku postavljaju lanac načinjen od 13 željezom povezanih okovanih greda.²⁰⁶

Upravo oko tog lanca 6. rujna 1345. započinju prve borbe. Mlečani s pomoću dvije galije pokušavaju probiti lanac, a Zadrani ih napadaju sa svojim barkama i gađaju iz bacačkih sprava postavljenih na bedemima i unutar grada. Nakon velikih gubitaka Mlečani se povlače. U grad 8. rujna stiže Ludovikovo pismo u kojem javlja kako kreće u pomoć „brzim korakom s čitavom svojom vojnom silom“. Ta je vijest primljena s oduševljenjem, i Zadrani stavljaju kraljevo ime na svoja odjela, štitove i brodove. Osim vojske slavonskog bana Nikole Banića, u pomoć Zadru krenula je, također po Ludovikovoj zapovjedi, i vojska na čelu s bosanskim

²⁰³ Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 301.

²⁰⁴ *Opsada Zadra*, 140-144.

²⁰⁵ Isto, 146-148.

²⁰⁶ Isto, 150.

banom Stjepanom II. Kotromanićem „gojencem heretičke opačine“. Njega Mlečani uspijevaju potkupiti, i on namjerno usporava napredovanje ka Zadru.²⁰⁷

Kopnenu opsadu, Mlečani započinju gradnjom bastide ili stikata, u koju smještaju trupe i postavljaju bacačke sprave i oko koje se kasnije, sve do njezina uklanjanja, vode svakodnevni okršaji. Borbe se zaoštavaju i na moru i na kopnu. Zadrani 25. rujna uspijevaju zarobiti dubrovački brzi brod, a kako nije bilo milosti prema zarobljenicima, niti s jedne niti s druge strane, posada je, osim njih trojice, pobijena. Borbe se vode i za utvrdu sv. Mihovila na otoku Ugljanu nasuprot Zadra, koju su Mlečani izgradili 1203., nakon što su uz pomoć križara zauzeli Zadar. Tu Zadrani 28. rujna odnose pobjedu, i nanose Mlečanima velike gubitke.²⁰⁸

Kada je 19. listopada u grad stigla vijest o skorom dolasku vojski slavonskog bana Nikole Banića i bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića, Zadrani su na najvišoj kuli, smještenoj sa sjeverozapadne strane glavnih gradskih vrata, podigli zastavu s obilježjima kralja Ludovika I. No, kada su banovi s vojskama 6. studenog konačno stigli i ulogorili se kod Mogorove Dubrave (jugozapadno od Benkovca), došlo je do razočaranja jer su odbili stupiti u borbu, tvrdeći kako su preslabi za napad na mletačku bastidu, i ubrzo se povlače.²⁰⁹ Razlog njihovog povlačenja bio je potkupljivanje od strane Mlečana, što se da vidjeti i iz zaključka mletačkog vijeća iz 20. studenog, u kojem je iskazana zahvalnost zapovjednicima pod Zadrom zato što su, sklopivši dogovor s Ugrima, uklonili opasnost.²¹⁰

Na blagdan svoga zaštitnika sv. Krševana, 25. studenog, zadarski nadbiskup Nikola blagoslovio je barjak koji im je u znak vjernosti poslao Ludovik, i on je svečano podignut na glavnom gradskom trgu. Slijedećeg dana Zadrani odbijaju prijedlog Humberta od Vienne, rođaka kralja Ludovika koji je sa svojom galijom pristao u Zadru, da se ne suprotstavljaju Mlečanima već da se s njima nagode.²¹¹

Borbe se nastavljaju, i Mlečani 12. prosinca, nakon cjelodnevnih okršaja, u kojima su koristili trebušet i potkopavanje, na kraju na prijevaru uspijevaju zauzeti utvrdu sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu, i tom prilikom ubijaju više zarobljenika. Oko samog grada se,

²⁰⁷ *Opsada Zadra*, 154.

²⁰⁸ Isto, 158-162.

²⁰⁹ Isto, 168.

²¹⁰ Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 302.

²¹¹ Isto, 170-176.

također vode teške borbe. Na scenu stupaju *marani* i iz uvale sv. Jakova uz luku, gađaju grad iz svojih trebušeta, a to isto čine i trebušeti postavljeni oko grada.²¹²

Borbe se prenose i u 1346. god. Ratna sreća osmjehnula se Zadranima 20. siječnja, kada uz pomoć lanca načinjenog od željezom povezanih 13 okovanih greda, kojeg je branilo pet trebušeta, te uz pomoć galijske i nekoliko manjih naoružanih brodova, uspijevaju zarobiti jedan *maran*. Već idućeg dana, uz pomoć bacača s zarobljenog *marana*, uspijevaju uništiti prednji dio mletačke bastide.²¹³ Kako se ratna sreća osmjehnula Zadranima 20. i 21. siječnja, tako se ona narednih dana osmjehnula Mlečanima. Naime, u noći s 22. na 23. siječnja zapalili su dva manja broda, i uz pomoć jakog sjevernog vjetrova uputili ih, iz uvale sv. Petra, prema zadarskim brodovima. Zadrani su uz krajnji napor ugasili vatru, i od tada stali bolje paziti na svoje brzoplovke.²¹⁴ U zoru istog dana otkriven je pokušaj izdaje u gradu, i sudionici su, nakon što su pod mukama sve priznali, bačeni u tamnicu.²¹⁵ Popodne Mlečani s 9 posebno opremljenih galijskih i jednim *maranom*, kreću u novi pokušaj prekidanja lanca koji je branio ulaz u luku. Kada su ih primijetili, Zadrani konjaničkom trubom i zvonom daju znak za uzbunu, ukrcavaju se na galijsku (onu istu uz pomoć koje su zarobili *maran*) i dolaze do lanca. Uslijedila je žestoka bitka: „Sa suprotne strane nadođu neprijatelji i stanu gađati mnoštvom kopalja i strijela iz balista tako da se činilo da je svijetao zrak zahvaćen tamnim oblakom. Bojnim strojevima jedna strana pogađa drugu, udarci pljušte neštedimice, s obje strane mnogi padaju ranjeni.“²¹⁶ Zadrani iz svojih trebušeta uspijevaju oštetiti *maran*, koji se povlači, ali nakon kraćeg popravka ponovno stupa u akciju, i upravo uz pomoć njega Mlečani prekidaju lanac i odvlače ga do uvale sv. Jakova. Bitka u luci je nastavljena nesmanjenom žestinom. Springaldi su (i mletački i zadarski) izbacivali duga koplja, trebušeti kamenje, a Mlečani su upotrijebili i grčku vatru kako bi zapalili zadarske galijske, ali su se na kraju ipak, uz velike gubitke povukli.²¹⁷ U danima nakon ove bitke Zadrani izrađuju i postavljaju na bedeme više od 15 trebušeta. Oko grada su ih, također, postavili dosta, ali su se oni pokazali manje učinkovitima od ovih na bedemima. Izradili su i visoke kule na zidinama, kako bi ih povisili (njih su Mlečani naročito gađali iz svojih bacačkih sprava). Krajem siječnja, na vrhovima 5

²¹² Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 176-186.

²¹³ Isto, 186-188.

²¹⁴ *Opsada Zadra*, 192.

²¹⁵ Isto, 192.

²¹⁶ Isto, 194.

²¹⁷ Isto, 198.

kula na južnoj strani grada, podignuta su vješala i na njih su obješeni izdajnici do tada zatočeni u tamnici „da se nitko više ne bi usudio pokušati sličan zločin“.²¹⁸

U zadarskoj se luci 12. veljače odigrala bitka u kojoj je sudjelovalo više *marana*. Dva su bila posebno opremljena. Jedan, visokim ogradama za zaštitu veslača, a drugi, onaj koji je prekinuo obrambeni lanac, visokim tornjem. Taj se *maran* na kraju povukao prema sjeverozapadnoj strani grada i prišao obali pokušavši spaliti neke drvene zaklone. Kada se pokušao udaljiti, Zadrani su ga napali. Za vrijeme borbe zbio se neobičan događaj. Naime, u moru se ukazala naoružana žena i istrгла veslo iz ruku *maranovog* kormilara. Nakon toga Mlečani su u strahu poskakali u vodu i otplivali ka svojim brodovima, dok su Zadrani, jednog koji nije uspio pobjeći, bez milosti ubili.²¹⁹

U ožujku (3. i 26.) u Zadar stižu Ludovikova pisma s obećanjem da će im čim prije doći u pomoć. Saznavši za to, Mlečani su izgradili po deset drvenih kula sa sjeverozapadne i jugoistočne, i četrnaest sa istočne strane grada. Sa zapadne strane, grad su blokirali brodovi. Pripremili su preko pedeset *marana*, posebnu splav zvanu *madia* ili *catra*, četiri velika broda sa po tri krova i opsadnim spravama, dva pokretna opsadna tornja na tri kata i jedan sa dva kata opremljen jurišnim ovnom i opsadnim mostom, te mnoštvo zaštitnih pokrova koji su ih imali štititi od strijela branitelja. U uvali Maistro (Draženica) ulogorio se veliki broj plaćenika. Mlečana je ukupno bilo preko 25000.²²⁰

Zadar, u kojem je bilo preko 20000 ljudi, koji su se sklonili pred Mlečanima, imao je na početku opsade oko 6000 ljudi sposobnih za oružje.²²¹ I Zadrani su se dobro pripremili za obranu. Rasporedili su bacačke sprave na strateškim mjestima (na kućama duhovnih osoba), a sva gradska vrata su, još prije, zazidali.²²²

Opći juriš započeo je 16. svibnja oko 9 ujutro, i trajao sve do zalaska sunca. Borbe su se odvijale na svim dijelovima grada. Osim navedenih opsadnih sprava i brodova, Mlečani su se služili i opsadnim ljestvama, potkopavanjem, i pokušavali zapaliti gradska vrata. Zadrani su im uzvraćali svim raspoloživim sredstvima. Od bacačkih sprava, do bacanja kamenja i

²¹⁸ *Opsada Zadra*, 199.

²¹⁹ Isto, 198-202.

²²⁰ Isto, 210-214.

²²¹ Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 301.

²²² *Opsada Zadra*, 218-220.

izlijevanja živog vapna, pa čak i izmeta, po napadačima koji su se pokušavali popeti na zidine, ili ih potkopati. Mlečani su imali oko 800 mrtvih i ranjenih, a Zadrani manje od 20.²²³

Franjevac Marin uputio se 20. svibnja javiti Ludoviku I. vijest o pobjedi. On se, u međuvremenu, već zaputio ka Zadru i fra Marin ga zatječe s vojskom kod Klokoča, u blizini Bihaća. Kada su čuli vijest o pokretu kraljevske vojske, Mlečani su uništili neke svoje opsadne sprave.²²⁴

Ludovikova se vojska 4. lipnja utaborila kod Zemunika, a 15. lipnja stiže pred mletačku bastidu. Kroničar govori o „100000 konjanika koji su se mogli ogledati u bilo kojoj borbi“. Ta brojka je zacijelo pretjerana. U Zadru je vladalo dobro raspoloženje „odzvanjaju frule i trube, zvona zvone na uzbunu i odzvanjaju raznovrsna glazbala. Plesovi i konjaničke igre kopljima izvode se širom po gradu, ...“. Zadrani i Ludovikova vojska pripremaju napad na bastidu. Za tu priliku izrađena su tri jurišna ovna.²²⁵ Napad je započeo 1. srpnja, i u njemu je sudjelovalo, uz kraljevsku vojsku, oko 3000 Zadrana sa svojim bojnim spravama. Žestoka bitka, u kojoj su s obje strane korištena sva raspoloživa sredstva, trajala je do 2. srpnja i završila pobjedom Mlečana. Jedan od uzroka poraza Zadrana i kraljevske vojske, bio je prilično skučen prostor pred mletačkom bastidom, na kojem nije bilo mjesta za slobodno kretanje velikog broja vojnika, koji se našao pritisnut sa svih strana. Drugi uzrok je bila izdaja. Zadrani su bili uvjereni da su ih izdali bosanski ban Stjepan II. Kotromanić i erdeljski vojvoda Stjepan Lacković. Nakon poraza u gradu je vladalo veliko razočaranje, a Ludovik je ubrzo nakon toga napustio zadarsko područje.²²⁶

Nesuglasice između plemića i pučana postajale su sve žešće. Pučani su zahtijevali prekid borbi, dok su plemići zagovarali daljnji otpor. Došlo je i do oružane pobune, koja je ugušena, a vođe su nakon torture 25. srpnja smaknute. Poslije neuspješne pobune, koju su podržavali, Mlečani povlače dio vojske i brodova, te grade, poviše luke, drvenu kulu s jednim bojnim strojem.²²⁷

U žestokim borbama vođenim od 29. srpnja do 10. kolovoza, prilikom kojih su im branitelji uspjeli spaliti dva manja trebušeta, Mlečani ne uspijevaju zauzeti utvrdu sv. Mihovila na otoku Ugljanu. To im polazi za rukom potkupljivanjem zapovjednika utvrde.

²²³ *Opsada Zadra, 220-224.*

²²⁴ *Isto, 224-228.*

²²⁵ *Isto, 236.*

²²⁶ *Klaić i Petricioli, Zadar u srednjem vijeku do 1409., 306-307.*

²²⁷ *Opsada Zadra, 256-258.*

Tijekom borbi Mlečani su počinili zločin, spalivši nekoliko djece i ubivši, nakon predaje utvrde, neke od zarobljenika.²²⁸

Nakon što im je u požaru izgorio dio bastide, Mlečani šalju Zadranima zahtjev za predaju u roku od osam dana, ili se u protivnom ne mogu nadati duždevoj milosti. Iz grada na to nisu ništa odgovorili.²²⁹

Pošto im nije stigla hrana, koju im je kralj obećao poslati po banu Nikoli Seču, Zadrani su potrošili sve zalihe, i u gradu je zavladao glad.²³⁰ Do kraja opsade od gladi i bolesti umrlo je oko 800 ljudi.²³¹

Zbog vrlo teškog stanja u gradu, 25. studenog sazvano je Veliko vijeće na kojem se okupilo gotovo 200 vijećnika. Dok se vijećalo, na trgu ispred Vijećnice, okupio se veći broj naoružanih pučana zahtijevajući da se izglasa predaja grada Mlečanima. To je na kraju i zaključeno, iako se dosta vijećnika protivilo takvom prijedlogu.²³²

Poslanstvo sastavljeno 8. prosinca otišlo je put Venecije i sklopilo sporazum koji, osim predaje, nije sadržavao nikakve posebne uvjete. Mletački su zapovjednici 23. prosinca sazvali Veliko Vijeće, na kojem su svi plemići prisegli na vjernost Mletačkoj Republici. Potom, to isto su na trgu, učinili i pučani.²³³ Tako se nakon šesnaestomjesečne opsade, prilikom koje su vođene teške borbe, Zadar tek nakon što je u gradu zavladao glad, bio prisiljen predati.

²²⁸ *Opsada Zadra, 258-264.*

²²⁹ Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 308-309.

²³⁰ *Opsada Zadra, 276.*

²³¹ Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 303.

²³² *Opsada Zadra, 278-282.*

²³³ Klaić i Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, 310.

8. Zaključak

Obrambena i napadačka taktika u suštini se nije mijenjala od antičkih vremena pa kroz cijeli srednji vijek, sve do pojave vatrenog oružja. Promjene su uglavnom bile tehničkog karaktera, kroz usavršavanje opsadnih, a naročito bacačkih sprava i ratnih brodova. Istražujući literaturu i izvore o opsadama gradova na hrvatskom povijesnom prostoru, došao sam do zaključka da je hrvatska historiografija pokazala iznenađujuće malo interesa za njihovo proučavanje s obzirom na relativnu brojnost izvora o opsadama. To nas ne treba čuditi za razdoblja ranog i prva stoljeća razvijenog srednjeg vijeka, budući da su izvori dosta škrti i ne daju previše prostora za nekakvu detaljniju analizu. Kasnija razdoblja otvaraju više mjesta novim istraživanjima. Primjerice, Opsada Zadra donosi vijesti o više segmenata opsade, od opisa oružja korištenih od strane branitelja i napadača, do postupanja prema zarobljenicima i civilima tijekom ratnih operacija. Također, plodne teme za istraživanja bi mogle biti život unutar opsjednutog grada, npr. psihološko stanje ljudi koji mijenjaju raspoloženje od euforije nakon pobjede do razočaranja i očaja nakon poraza pa do spremnosti na pobunu nakon izbijanja gladi. Mogli bismo zaključiti da su opsade bile gotovo svakodnevica dalmatinskih komuna u srednjem vijeku, stoga bi im hrvatska historiografija trebala posvetiti puno veću pozornost.

9. Bibliografija

Izvori:

Carmen Miserabile. S latinskog preveo i priredio Mirko Sardelić. Zagreb: Matica Hrvatska, 2010.

Documenta historiae chroaticae periodum antiquam, Zagrabiae 1877.

Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine. Urednik Nada Klaić. Zagreb: Školska knjiga, 1972.

Opsada Zadra. Rukopis Veljka Gortana priredili Branimir Glavičić i Vladimir Vratović. Zagreb: HAZU, 2007.

Priručnik izvora hrvatske historije I. Urednik Ferdo Šišić. Zagreb: 1914.

Statut grada Splita. Urednik Antun Cvitanić. Split: Književni krug, 1998: knj. V, gl. XVIII

Statut grada Trogira. Preveli i uredili Marin Berket, Antun Cvitanić i Vedran Gligo. Split: Književni krug, 1988: knj, I, gl XIX

Toma Arhiđakon. *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*. Predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić, povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol, studija Toma Arhiđakon i njegovo djelo Radoslav Katičić. Split: Književnik krug, 2003.

Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202. Preveo Petar Skok, urednik Nikola Majnarić. Zagreb: 1951.

Vegecije. *Sažetak vojne vještine*. Prevela s latinskoga: Theodora Shek Brnardić. Zagreb: Golden marketing, 2002.

Literatura:

- Aralica, Višeslav i Tomislav. *Hrvatski ratnici kroz stoljeća – dio prvi*. Zagreb: Znanje, 1996.
- Benyovsky Latin, Irena. „Izgradnja gradskih fortifikacija u Trogiru od 13. do 15. stoljeća“. *Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 28 (2010): 17-48.
- Božilov, Ivan. „Zadar i četvrti križarski rat“. *Rad. Zavoda povij. znan. HAZU u Zadru* sv. 51. (2009.): 55-67.
- Corfis, Ivy A., Michael Wolfe, ur. *The medieval city under siege*. Izdavač: The Boydell Press: 1995.
- Cravetto, Enrico, ur. *Povijest 6 – Rani i razvijeni srednji vijek*. Zagreb: EPH, 2007.
- Foretić, Vinko. *Povijest Dubrovnika do 1808*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1980.
- Foretić, Vinko. „Ugovor Dubrovnika sa srpskim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina.“ U: *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti*, pr. Miljenko Foretić, 167-229. Split: Književni krug Split, Matica Hrvatska Dubrovnik, 2001.
- Gračanin, Hrvoje. *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*. Zagreb: Plejada, 2011.
- Harris, Robin. *Povijest Dubrovnika*. Zagreb: Golden marketing, 2006.
- Lučić, Josip. *Dubrovačke teme*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1991.
- Karbić, Damir. „Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti“. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 22 (2005): 43-58.
- Keen, Maurice, ur. *Medieval Warfare*. Oxford University Press: 1999.

- Klaić, Nada, Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409*. Zadar: Filozofski fakultet Zadar, 1976.
- Mardešić, Petar. „Razvoj ratnih brodova“. U: *Pomorska enciklopedija*, sv. 1: Zagreb: 1972.
- Margetić, Lujo. „Iz povijesne problematike nekih hagiografskih vrela“. *Croatica Christiana Periodica* 40 (1997): 19-26.
- Nikolić, Milivoje. „Opsadna tehnika“. U *Vojna enciklopedija*, sv. 6: Beograd, 2. izd.
- Novak, Grga. *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća I*. Split: Marjan tisak, 2004.
- Novak, Grga. *Povijest Splita*. Split: Čakavski sabor, 1978.
- Prlender, Ivica. *Sve opsade Dubrovnika*. Zagreb-Dubrovnik: Croatian P.E.N. Centre & Most/The Bridge, 1993.
- Pryor, John H. *Geography, technology and war*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Queller, Donald E., Thomas F. Madden. *The Fourth Crusade – Conquest of Constantinople 1201-1204*. Philadelphia: 1997.
- Skenderović, Robert. „Prilog proučavanju vojne organizacije dalmatinskih komuna u srednjem vijeku“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 38 (2000): 65-87.
- Soldo, Josip Ante. „Provala Tatara u Hrvatsku.“ *Historijski zbornik XXI-XXII* (1968-1969): 371-388.
- Šanjek, Franjo, ur. *Povijest Hrvata – srednji vijek*. Zagreb: Školska knjiga, 2003.
- Trzun, Zvonko. „Artiljerija srednjega vijeka.“ *Vojna povijest* 24 (2013.): 68-73.
- Trzun, Zvonko. „Što je bila artiljerija u antičko vrijeme.“ *Vojna povijest* 22 (2013.): 68-73.
- Tyerman, Christopher. *Božji rat*. Zagreb: TIM press, 2010.

